

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra sociologie

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Klára Podsedníková

**Životní hodnoty české společnosti optikou
Schwartzovy metody**

Life Values of the Czech Society using Schwartz Value Method

2013

Vedoucí práce: doc. PhDr. Dana Hamplová, Ph.D.

Poděkování:

Chtěla bych na tomto místě poděkovat doc. PhDr. Daně Hamplové, Ph.D. za její trpělivý a důsledný přístup při vedení práce a za podnětné připomínky při odborných konzultacích.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 12.12.2013

podpis:

Abstrakt

Diplomová práce se zabývá tématem měření celospolečenských hodnot podle teorie a metody Shaloma Schwartze. Je představen pojem hodnot a jeho místo v sociologii, dále je nastíněn vývoj Schwartzovy teorie a metody, jsou představeny její druhy. Pomocí metody Portrait Value Survey na základě dat z výzkumu European Social Survey jsou měřeny hodnoty české společnosti a to pomocí korelačních a regresních analýz základních deseti hodnot s vybranými popisnými proměnnými – věkem, pohlavím, vzděláním a politickou orientací. Výsledky nevykazují výraznější odchylky od očekávaného uspořádání, zejména v souvislosti s genderovým a věkovým rozdělením jsou hodnoty spíše tradiční. Hodnoty jednotlivců se mění v čase a v závislosti na uvedených faktorech.

Klíčová slova

hodnotové orientace, Schwartz, Portrait Value Survey, European Social Survey, česká společnost

Abstract

The diploma thesis deals with the topic of measuring society-wide values according to the theory and method designed by Shalom Schwartz. The concept of values and its place in sociology is introduced, the development of Schwartz' theory and method is outlined and its varieties presented. Using the Portrait Value Survey Method, which is based on the data from the European Social Survey, the values of the Czech society are measured. This is carried out by the means of correlation and regression analyses of ten basic values with chosen descriptive variables – age, gender, education and political orientation. The results of the study does not show any significant deviations from the anticipated outcome, the values are quite traditional especially in connection with the gender and age differentiation. The values of individuals change in time and are dependent on the above mentioned factors.

Key words

Values Orientation, Schwartz, Portrait Value Survey, European Social Survey, Czech society

Obsah

Úvod.....	7
1. Teoretická část.....	9
1.1 Pojem hodnota v sociologii.....	9
1.2 Měření hodnot.....	13
1.2.1 Geert Hofstede.....	14
1.2.2 Ronald Inglehart.....	15
1.2.3 Milton Rokeach.....	16
1.3 Shalom H. Schwartz.....	18
1.3.1 Vývoj teorie.....	18
1.3.2 Modifikace teorie.....	21
1.3.3 Měření metodou SVS.....	25
1.3.4 Zjišťování hodnotových orientací pomocí portrétů.....	25
1.3.5 Další vývoj teorie.....	27
1.4 Hypotézy.....	30
2. Analytická část.....	32
2.1 Informace o výzkumu a popis použitých dat.....	32
2.2 Ověřování hypotéz.....	43
2.2.1 Korelační analýza proměnné věk.....	43
2.2.2 Korelační analýza proměnné pohlaví.....	47
2.2.3 Korelační analýza proměnné vzdělání.....	50
2.2.4 Korelační analýza proměnné politická orientace.....	53
2.3 Regresní analýza.....	56
2.3.1 Hodnota vyššího řádu „otevřenost změně“.....	57
2.3.2 Hodnota vyššího řádu „konzervace“.....	58
2.3.3 Hodnota vyššího řádu „překročení sebe sama“.....	59
2.3.4 Hodnota vyššího řádu „posílení ega“.....	59
Závěr.....	61
Seznam použité literatury.....	63
Přehled tabulek, schémat a příloh.....	66
Přílohy.....	67

Seznam zkratek

CVVM – Centrum pro výzkum veřejného mínění

ESS – European Social Survey

MTMM - Multi-Trait Multi Method

PAPI – Paper and Pencil Interviewing

PVQ – Portrait Value Survey

SVS – Schwartz Value Survey

ÚIR-ZSJ - Územně identifikační registr základních sídelních jednotek

WVS – World Value Survey

Úvod

Téma hodnot české společnosti, na první pohled velmi obecné a vágní slovní spojení, které se dá velmi těžko pojmově uchopit a natož měřit způsobem, který by zaručoval relevantní výsledky, se náhledem Schwartzovy metody výrazně zužuje a nabývá zcela konkrétní podoby. Téma celospolečenských hodnot je zajímavé z důvodu důmyslného propojení dvou oborů, které se jím zabývají - psychologie jako oboru, do kterého koncept hodnot jedince patří a ze kterého vychází, a sociologie jako oboru, který téma posouvá na celospolečenskou úroveň tím, že se na něj přestává dívat z pohledu jedince a je schopen hodnoty na celospolečenské úrovni měřit. Schwartzova metoda měření hodnot je jedním z nástrojů, kterého se dá při takovém úmyslu velmi vhodně využít.

Sociologové se tématem měřením hodnot ve společnosti příliš často nezabývají, ačkoli je se právě Schwartzova metoda portrétového hodnocení součástí celoevropského výzkumu European Social Survey a Inglehartova metoda je součástí dalšího významného výzkumu World Value Survey, není pro sociology téma hodnot prioritou a výrazněji se jím empiricky nezabývají. Hitlin (2004) vhodně poznamenává, že sociologové často chápou koncept hodnot velmi povrchně, připisují hodnotám příliš deterministický význam anebo je úplně přehlížejí jako příliš individuální pojem. Téma celospolečenských hodnot je ale podle mého názoru pro sociologa v každé době poměrně aktuální, neboť se týká každého člena společnosti a pro celek je významné. Při znalosti hodnot dané společnosti se dají předvídat reakce lidí na události nebo opatření, které se týkají všech, nebo usuzovat vývoj nějakého jevu do budoucna.

V českém kontextu se téma hodnot a jejich měření na úrovni společnosti vyskytuje pouze velmi málo, předkládaná práce samozřejmě nemá ambice prázdné místo zaplnit, ale alespoň na něj upozornit a pokusit se v omezení daném rozsahem práce k jeho zaplnění přispět. Od nemnoha odborných prací, které se na toto téma v českém prostředí vyskytují (snad pouze Řeháková 2006, Vávra 2007 a Prudký 2007) se předkládaná práce odlišuje v několika ohledech, jak bude popsáno dále. Kupodivu se téma měření hodnot příliš neobjevuje ani ve studiích, které čerpají z témat a dat výzkumu European Social Survey, kterého je Schwartzovo portrétové hodnocení důležitou součástí. Například připravovaná kniha českého týmu ESS se sice jmenuje „Česká republika 2002-2012: hodnoty, postoje,

chování. Sociální report projektu European Social Survey.“, ale v názvech kapitol se pojem hodnoty vůbec neobjevuje¹ (ESS 2013).

Diplomová práce je pojata jako teoreticko-empirický výklad Schwartzovy metody měření hodnotových orientací. Hlavní část teoretického oddílu tvoří vysvětlení a popis vývoje teorie měření a zároveň jsou představeny i další důležité směry a autoři, ze kterých Schwartz částečně vychází, zejména Hofstede, Inglehart a Rokeach. Empirická část je koncipována jednak jako metodologický popis, jak Schwartzovu metodu Portrait Value Questionary použít, což je poměrně jedinečný úkaz, který se v žádné ze studovaných literatur v takovém formátu nevyskytoval, a zároveň je tento popis prakticky použit na měření hodnot české společnosti s použitím dat z výzkumu European Social Survey ze šesté vlny, která proběhla v roce 2012. Konkrétně budu zkoumat vztah deseti hodnot, které jsou Schwartzem vybrány jako univerzální zastoupení celého hodnotového spektra, se čtyřmi vybranými proměnnými – věkem, pohlavím, vzděláním a orientací na levo-pravé politické škále. V další části analýzy budu tyto čtyři proměnné používat jako vysvětlující proměnné při zkoumání vztahu se čtyřmi tzv. hodnotami vyššího řádu, které z deseti základních hodnot vycházejí. Na základě daných ukazatelů se budu snažit vykreslit obrázek hodnot v české společnosti v současné době, s omezením daným vybráním konkrétních ukazatelů. Použití Schwartzovy metody omezení neklade, neboť soubor deseti hodnot je prověřeným univerzálním měřítkem hodnotových orientací v každé společnosti.

¹ Kapitoly se věnují těmto tématům: Vztah mezi pracovním a soukromým životem, Zdraví a vyhledávání sociální péče, Ageismus a mezigenerační vztahy, Ekonomická morálka, Postoje k sociálnímu zabezpečení, Důvěra v instituce a sociální důvěra, Legitimita policie a trestních soudů, Politická aktivita (ibid.).

1. Teoretická část

1.1 Pojem hodnota v sociologii

Pojem hodnota je jedním z poměrně problematických pojmů používaných v sociologii. Hodnoty jsou původně psychologickým konstruktem, který si jako jeden z mála takových konstruktů našel uplatnění napříč všemi sociálně-vědními obory. Nicméně stále neexistuje konceptuální ani metodologická shoda v pojmání a zjišťování konceptu hodnot, zvláště chceme-li určovat hodnotovou orientaci nejen jednotlivců, ale celých společenských a kulturních institucí (Rokeach, Ball-Rokeach 1989: 775). Rekordní shromáždění definic pojmu hodnota činí 180 odlišných definic. Zároveň se podařilo nashromáždít 872 pojetí hodnot z různých testů hodnot (Prudký 2009a). M. Scholl-Schaaf (1975, cit. ibid.) nicméně tvrdí, že „koncept hodnot představuje základní pojem, který, striktně řečeno, nelze definovat nominální definicí. Je ovšem možné popsat, co znamená, a identifikovat vztahy utvářející jeho význam.“

Jak již bylo řečeno, konsensus v definici pojmu hodnota činí výzkumníkům potíže, nicméně se domnívám, že v práci věnované Schwartzovu pojetí hodnot je vhodné uvést jeho definici základního pojmu, a to i vzhledem k tomu, že se poměrně často používá (např. Prudký 2009b). Schwartz definuje hodnoty jako „koncepty a přesvědčení o žádoucích konečných stavech nebo chování, které přesahují specifické situace, řídí výběr nebo hodnocení chování a událostí a jsou seřazeny podle své relativní důležitosti“ (Schwartz, Bilsky 1987: 551). Pro upřesnění uvádím ještě Kluckhohnovu definici (1951: 395, cit. dle Hitlin, Piliavin 2004), která se hodně používá (viz ibid. či Velký sociologický slovník 1996): „Hodnota je koncepce žádoucího, explicitního nebo implicitního, charakteristická pro jednotlivce nebo skupinu, která ovlivňuje výběr z dostupných způsobů, prostředků a cílů činnosti.“

Zmiňovala jsem se o množství definic pojmu hodnota, o tom, že se vědci nemohou na žádné shodnout. Z toho nutně vychází i rozdílnost v pojmání konkrétních uchopení základního pojmu. Pro příklad uveďme srovnání pojetí hodnot u různých autorů². Ve *Studii o hodnotách* (Prudký 2009b) nalezneme jako příklady hodnot přátelství, rodičovskou péči a volbu partnera. Profesor Halík ve své stati³ neuvádí ani jeden z těchto příkladů, ale používá

² Z důvodu zasazení celé práce do kontextu hodnot společnosti České republiky, používám příklady českých autorů či autorů s univerzálním pohledem na koncept hodnot.

³ Stať se jmenuje *Rozprava o hodnotách*. Autor zde neuvádí ani rok napsání. Dostupné z www.lipa.cz/case_lipa_VII_Halik_hodnoty.doc

jiné příklady hodnot: práce a bohatství, rodina a peníze, demokracie a svoboda, právo a spravedlnost. Výzkumníci z CVVM do výzkumu o hodnotách zařadili tyto položky, které měli respondenti seřadit dle důležitosti v jejich životě: mít stálého partnera, mít děti, dosáhnout úspěchu v zaměstnání, vdát se/oženit se, dosáhnout co nejvyššího vzdělání, věnovat se svým zálibám, žít pestrým společenským životem (Horáková 2005:2). Ze známých sociologů, kteří se věnovali hodnotám, jmenujme např. Ronalda Ingleharta (Prudký 2009a), který ke konkrétním příkladům řadí hodnoty zabezpečení, jistoty a trvalosti řádu, stabilní ekonomiku (materialistické hodnoty) a naplňování sociálních a seberealizačních potřeb, svoboda projevu, osobnější mezilidské vztahy (postmaterialistické hodnoty). Dosud uvedené příklady hodnot, které používají autoři v teorii či ve výzkumu si jsou do jisté míry podobné (resp. hodnot je mnoho a každý vybírá příklad těch dle jeho názoru nejdůležitějších) a troufám si tvrdit, že se v jistých ohledech shodují i s všeobecným povědomím o hodnotách. Vybrání několika hodnot u konceptu Shaloma Schwartz (1992), jehož pojetí hodnot je zasvěcená celá práce, je těžké, protože se teorie snaží být univerzální - se pokouší postihnout všechny nejrůznější druhy hodnot. Schwartz je rozčlenil do deseti motivačních typů, jak bude podrobněji popsáno později, takže alespoň tak je snazší se v hodnotách orientovat. Ale pro příklad jmenujme alespoň nějaké: sociální moc, odpuštění, úcta k tradici či seberepekt. Dle jiných autorů (Hitlin, Piliavin 2004) ale mnoho sociologů hodnoty opomíjí jako příliš subjektivní a obtížně měřitelný fenomén a jejich zkoumání přenechává spíše psychologům.

Hodnoty se často pojí s dalšími sociálními fenomény a mění se v závislosti na historickém a kulturním kontextu. Hodnoty jsou často základem sousloví, které se k pojmu vztahují a určitým způsobem ho rozšiřují či posouvají. Mám na mysli sousloví, jako jsou hodnotové preference, hodnotový rámec atp. Podrobněji se zmíním o hodnotových orientacích a typech, což jsou sousloví, které Schwartz ve své teorii poměrně hodně používá. Dle Prudkého (2009a) jsou hodnotové orientace používány nejednoznačně, ale od ostatních pojmů je odlišuje důraz na zaměřenost, působnost, tendence a zacílení. Hodnotové orientace obsahují souvislost dynamiky a působení během času ve spojení s určitým zacílením; jde o postupné utváření hodnot v čase. Hodnotový typ je převažující zaměření hodnot u určitého subjektu, vždy na základě hodnotové orientace.

Dalšími pojmy, které se často s hodnotami pojí, jsou postoje, rysy, normy a potřeby. Hodnoty jsou abstraktnější než postoje, které jsou vázány na určitý objekt. Hodnoty jsou v porovnání s postoji více zaměřeny na osobnost jedince a dají se hůře poznat z chování lidí. Rysy jsou neměnným prvkem osobnosti, proto chování, které vychází z takových vlastností, nemusí vždy korespondovat s chováním podle hodnot jedince. Lidé pohlížejí na člověka spíše

podle toho, jaké má hodnoty, než jaké jsou jeho rysy. Normy vždy vycházejí z kontextu daného postavení člověka, hodnoty postavení přesahují. Lidé, kteří se nějak zachovávají pod normativním tlakem, se cítí být více manipulováni, než když jednají s ohledem na své hodnoty. Fráze „normy a hodnoty“ se v sociologii používá většinou pro procesy chování, které jsou samozřejmé, získané výchovou a socializací a které mají regulační funkci. Potřeby jsou na rozdíl od hodnot biologického původu. Hodnoty slouží jako společensky přijatelný a kulturně definovaný způsob vyjádření potřeb (Hitlin, Piliavin 2004).

Důležitý je i vztah hodnot a jednání – při dosahování cílů se člověk řídí zvnitřněnými hodnotami, které v jednání fungují jako vedoucí mechanismus (ibid.). Schwartz (2004b) spojuje hodnoty a jednání čtyřmi postupnými procesy: nejdříve musí být hodnoty aktivovány, hodnoty jsou motivační, ovlivňují tedy upřednostňování některých činností před jinými (druhý proces) a vedou ke třetímu procesu – vlivu hodnot na pozornost, vnímání a interpretaci v situacích. Vyvrcholení celého procesu spočívá v tom, že aktivované hodnoty ovlivňují plánování činností. Hodnoty tedy motivují jednání a zároveň v tomto procesu „soutěží“ s normativními tlaky.

Není možné pominout ani vztah hodnot a motivace. Hodnoty vyjadřují různé motivační cíle, nejsou jen jejich abstraktním vyjádřením. Hodnoty mnohdy vyjadřují základní lidské potřeby, které následně motivují sociální chování, určené k jejich naplnění (Hitlin, Piliavin 2004). I Schwartz (2012) motivaci významným způsobem užil ve své teorii, kdy určil motivační kontinuum, kde řadí 10 (později 19) hodnot do dvoudimenzionálního kruhového kontinua podle kompatibilních a rozporných motivací. Hodnoty samozřejmě nejsou jediným motivačním faktorem, ale ve spojení s ostatními faktory a emocemi k motivaci výrazně napomáhají (Hitlin, Piliavin 2004).

K chování jsou hodnoty vztaženy pouze okrajově, což je zřejmé vzhledem k jejich abstraktní povaze a vzhledem k tomu, že mezi postoji a chováním je pouze nedokonalý a zprostředkovaný vztah. Je možné jmenovat tři předpoklady, které ovlivňují působení kognitivní hodnotové struktury na chování: hodnotová struktura musí být v osobnosti jedince velmi dobře zakotvena, musí být aktivovaná z dlouhodobé paměti a musí být jedincem přijata jako relevantní a příhodná pro řešení dané situace. Není ale nicméně vyloučené, že by změny v chování nemohly být způsobeny změnou hlavní hodnoty osobnosti. Oproti vztahu hodnot a chování, je vztah osobnosti a hodnot velmi úzký (ibid.).

Hodnoty se života lidí ve společnosti dotýkají poměrně významně – jednak ve vztahu k jednotlivcům, jednak ve vztahu k celé společnosti. Z hlediska jednotlivce mají hodnoty

zejména tyto funkce: motivování jednání, ospravedlňování jednání, poskytování standardů k hodnocení lidí a událostí a směřování pozornosti a vnímání. Z hlediska společnosti hodnoty představují jednu ze základních složek kultury (Vávra 2007). Prudký (2009a: 45) popisuje kromě zmíněné motivace k jednání či chování a hodnot jako základní složky kultury ještě další důležité funkce hodnot: součást utváření obsahu sociálních fenoménů a vztahů, jeden z definičních znaků osobnosti, součást identifikátorů skupiny, etnika, společenství nebo institucí, zdroj sociální a kulturní soudržnosti, zdroj a charakteristika rozvrstvení a hierarchizace společnosti, atribut morálky a základ politických filosofii a ideologií (ve smyslu přístupů ke světu). Při popisu funkcí hodnot ve společnosti je dobré si uvědomit, že se spíše než o příčiny jedná o dopady hodnot nebo o důsledky, které z jejich povahy vyplývají, nejde o funkce jako takové (Prudký 2007: 10).

Prudký (2009a) upozorňuje na to, že před empirickým zkoumáním hodnot je vždy dobré si uvědomit, jak hodnoty vlastně vznikly. V obecné rovině je možný dvojitý náhled: prvním z nich jsou hodnotící procesy, ve kterých jde o to, jaká hodnocení přicházejí v úvahu a jaké jsou jejich možné výstupy, zda jde o významy, hodnoty nebo smysl celého hodnocení. Hodnoty jsou výsledkem hodnocení a zároveň zdrojem dalšího hodnocení. Hodnoty jsou tedy indikátorem (vlastností) a zároveň výpovědí o obsahu sama sebe, jsou současně popisující i vysvětlující. Druhý pohled pojímá hodnoty jako konkrétní sociální jev. I přes značnou nejednoznačnost ve vysvětlení pojmu je zřejmé, že hodnoty jsou něčím podstatným, co je nutné pro existenci člověka, skupiny, společenství, kultury a civilizace. Druhý pohled se tedy zabývá procesy ve vývoji sociálního subjektu, procesy, které jsou jádrem socializace, u hodnot jde zejména o zvnitřňování (interiorizaci) hodnot. Hitlin a Piliavin (2004) doplňují konkrétní možnosti vzniku hodnot při socializaci (to zejména) a během dalšího života. Biologické vlivy jako gender a etnicita ovlivňují vznik určitých hodnot jako první, dále se k nim přidávají vlivy sociální struktury. Do takových vlivů je možné zařadit třídu, vzdělání, zaměstnání, rodinné zázemí, možný imigrantský status, věk, bydliště, národnost a další demografické ukazatele.

Hodnoty nejsou jednou pro vždy dané, ale během života se mohou měnit a vyvíjet. Největší vliv na změny hodnot mají strukturální a kulturní procesy a změny. Tvorba a změny hodnot jsou založeny na adaptačním procesu, který se přizpůsobuje hodnotám sociálních okolností a kompenzuje deprivaci (nejčastěji se týká hodnot bezpečnosti a hmotného blahobytu) (ibid.). Vývoj hodnot bývá vysvětlován na třech různých modelech. Prvním

z modelů je model kohort⁴, který předpokládá shodný vývoj základních hodnot uvnitř dané kohorty. Rozdíly mezi jednotlivými kohortami jsou vysvětlovány rozdílnou sdílenou zkušeností, nikoli tedy rozdílným věkem či fází zrání. Druhým modelem je model historických událostí a period, který předpokládá vliv celospolečenských událostí na hodnoty dané kohorty. Posledním modelem je model zrání, který vychází z psychologického předpokladu biologického zrání, rozvoji intelektových schopností atp. (Hnilica 2007).

1.2 Měření hodnot

Autorem v současné době asi nejvíce používané metody k měření hodnotových orientací je sociální psycholog a zároveň profesor psychologie na Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě Shalom H. Schwartz. Schwartz není ze svého oboru jediný, kdo vyvinul nástroj na měření životních hodnot. Mezi další autory, jejichž nástroje měřící životní hodnoty se používají v poslední době velmi často, patří Hofstede, Rokeach či Inglehart (Řeháková 2006).

Obecně se dají identifikovat tři rozdílné základní metodologické přístupy ke zjišťování hodnotových dimenzí: první přístup sdružuje skupinu autorů (např. Rokeach 1974 nebo Hofstede 2007), kteří nejprve sestavili testové položky na základě studia literatury či empiricky (kvalitativně či kvantitativně) teprve poté zjišťovali jejich faktorovou strukturu. Druhou skupinu tvoří autoři (např. Vernon a Allport 1931), kteří vytvořili hodnotové škály na základě literatury, rozhovorů nebo terapeutických zkušeností a testové položky byly vytvořeny bez zkoumání jejich dimenzionality. Hodnotové dimenze ve třetí skupině byly odvozeny z literatury, následně z nich byly odvozeny položky a v dalším kroku byla zjišťována faktorová struktura těchto položek. Do třetí skupiny vědců patří mj. i sociolog Shalom Schwartz (Renner 2003).

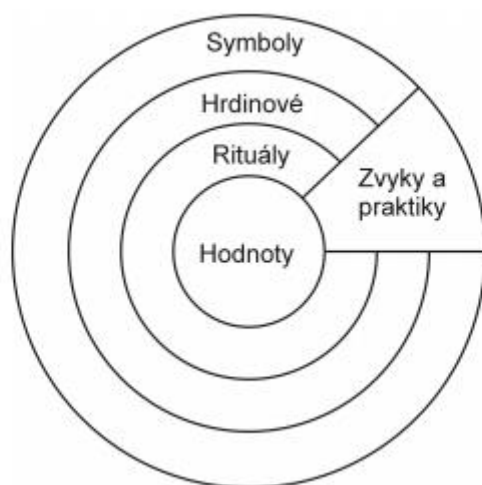
V první části tohoto oddílu stručně představím teorii a koncepci měření každého ze tří výše jmenovaných, v další části kapitoly se budu detailně věnovat Schwartzovu pojetí hodnot a jeho koncepci měření a poukážu na to, proč je jeho koncepce považována za nejlépe vypovídající a relativně univerzální.

⁴ Kohorta je „kategorie jedinců v rámci určité populace (kultury), která prochází klíčovými životními etapami ve stejném věku“ (Ryder 1965 in Hnilica 2007).

1.2.1 Geert Hofstede

Geert Hofstede definuje hodnoty jako „všeobecné tendence k upřednostňování určitých stavů skutečnosti před jinými“ (Hofstede, Hofstede 2007). Cílem Hofstedova zkoumání nejsou hodnoty jako takové, spíše je bere jako prostředek k poznání určité kultury. Vychází z toho, že v kultuře jsou hodnoty nejstabilnějším a nejnějnějším prvkem, ze kterého se odvíjejí všechny ostatní pozorovatelné znaky a charakteristiky dané kulturní skupiny (ibid.).

Kulturu a její jednotlivé vrstvy Hofstede vysvětluje na tzv. cibulovém diagramu, ve kterém jsou znázorněny čtyři vrstvy kultury: symboly, hrdinové, rituály a hodnoty.



zdroj: Hofstede, Hofstede 2007 podle Jančíková 2008

Svrchní vrstvu tzv. cibulového diagramu tvoří symboly, které i ve skutečnosti mají pro utváření kultury pouze povrchní význam. Symboly, hrdiny a rituály nazývá Hofstede souhrnně praktiky neboli projevy praxe. Hlavní význam těchto projevů spočívá ve způsobu jejich chápání příslušníky dané kulturní skupiny. Nejzákladnějším prvkem kultury jsou hodnoty, ty tvoří jádro kultury, které není přímo pozorovatelné, dá se tedy odvodit jen z pozorování chování lidí (ibid.). Hodnotový systém člověka je systém vzájemných vztahů a hierarchií, což ovšem neznamená, že se jedná o systémy harmonické. Většina lidí současně vyznává značně protichůdné hodnoty, což může být jedním ze zdrojů nejistot v sociálních systémech (Prudký 2009a).

Hofstede klade důraz na rozdělení hodnot podle toho, co si lidé aktuálně přejí (desired, chtěné) a podle toho, co si myslí, že by si měli přát (desirable, vyžadované). Takové dělení (pojem social desirability) je používán ve dvojím smyslu: jednak jako kvalita určitých indikací a jednak jako osobní konstrukt respondentů (ibid.).

Hodnoty si lidé osvojují v období přibližně od deseti do dvanácti let, tedy ve věku, kdy se osvojují i všechny ostatní prvky kultury, čímž se budují základy hodnotového systému člověka. Hofstede se zde snaží zejména ukázat, že hodnoty jsou trvalou a stabilní vrstvou kultury (na rozdíl od dalších vrstev kultury). Autor popisuje mezigenerační přenos hodnot pomocí socializace, tedy zjednodušeně tak, že ty hodnoty, které rodiče předávají výchovou dětem, jsou tytéž hodnoty, které oni sami přejali od svých rodičů (Hofstede, Hofstede 2007). Proto, že hodnoty člověk získává především v počátku života, mají podle Hofstedeho spíše iracionální zdůvodnění, i když je člověk sám chápe jako racionální. V tomto smyslu platí, že hodnoty určují definici naší subjektivní racionality (Prudký 2009a).

Hofstede pracoval s velkými empirickými soubory (60 tisíc respondentů z 50 zemí), ve kterých pomocí faktorové analýzy identifikoval čtyři univerzální bipolární dimenze, které se staly základem pro charakteristiku daných kultur. Čtyři bipolární dimenze, které nazval vzdálenost moci, individualismus / kolektivismus, vyhýbání se nejistotě a maskulinita / feminita⁵, jsou měřeny indexy, které nabývají hodnot 0-100 bodů (Jones 2007).

1.2.2 Ronald Inglehart

Americký politolog Ronald Inglehart je patrně nejznámější svou teorií tiché revoluce a postmaterialismu. V poslední době významně podílí na vědeckém projektu Světový výzkum hodnot (World Value Survey), který od roku 1990 proběhl už v pěti vlnách. Světový výzkum hodnot rozšířil a navázal na úspěšný Evropský výzkum hodnot, v současné době jsou známy výsledky reprezentující 97 zemí/národních společností a pokrývají již 90% populace světa. Ronald Inglehart je držitelem ceny Johana Skytte za výzkum o změnách hodnot (WVS 2013). Do českého kontextu Inglehartovu metodu měření hodnot převedl sociolog Rabušic, který se jeho odkazu výrazně věnuje (viz např. Rabušic 2000).

Inglehart formuloval teorii tiché revoluce a postmaterialismu v sedmdesátých letech. Tato teorie pojednává o změně a posunu lidských hodnot, a to od materialistických hodnot k postmaterialistickým hodnotám. Inglehart usuzuje, že se tato změna odehrála v závislosti na rozmachu západoevropských ekonomik v poválečném období spolu s rozvojem demokratických státních zřízení. Materialistické hodnoty jako ekonomická prosperita, ekonomický růst a z toho vyplývající hmotné jistoty byly postupně nahrazovány hodnotami postmaterialistickými – důležitými se stala individuální seberealizace, politická participace, účast na správě věcí a důraz na kvalitní životní prostředí (Rabušic 2000: 3). Autor vychází

⁵ orig. power distance, individualism/collectivism, uncertainty avoidance, masculinity/femininity

z Maslowovy pyramidy potřeb, kterou aplikoval na hodnoty: nejdříve musí dojít k uspokojení materiálních potřeb, teprve poté je možné uspokojovat potřeby vyšší úrovně (Prudký 2009a).

Inglehart pro potřeby výzkumu vytvořil metodologický nástroj, který slouží k „měření“ postmaterialismu v dané společnosti. Nástroj se sestává z dotazníkových otázek, a ačkoli se zdá být poměrně jednoduchý, jeho aplikace v různých kulturních prostředích ukázala, že může být považován za validní. První verze Inglehartovy metodologie byla čtyřpoložková baterie v dotazníku, kde dvě položky indikovaly materialistické hodnoty a dvě postmaterialistické. Otázka zněla: „Hodně se dnes hovoří o tom, k jakým cílům by naše země měla směřovat v nejbližších deseti letech. Na tomto lístku jsou uvedeny některé z cílů, jimž by různí lidé dali přednost. Kdybyste si musel(a) vybrat, kterou ze snah na tomto lístku byste označil(a) za nejdůležitější? A který z cílů by byl druhý nejdůležitější?“ Byly nabídnuty tyto možnosti odpovědí: Udržet pořádek ve státě (materialistická). Dát lidem možnost hovořit do důležitých vládních rozhodnutí (postmaterialistická). Bojovat proti růstu cen (materialistická). Bránit svobodu projevu (postmaterialistická). Neví.

Označením preferovaných položek vznikly tři skupiny respondentů – „materialisté“, „postmaterialisté“ a smíšený typ, tedy ti, kdo vybrali jednu položku z každé skupiny. Tento způsob měření Inglehart následně rozšířil na dvanáctipolozkovou baterii, která se ve výzkumech předkládá ve třech čtyřpoložkových sadách, které dodržují popsany způsob rozčlenění odpovědí. Autor použitím faktorové analýzy na datech z těchto baterií ukázal, že v každé zemi, kde měření prováděl, vychází stejná osa, která odpovídá materialisticko-postmaterialistické orientaci (Rabušic 2000: 4-7).

Nejčastější námitka proti Inglehartově konceptu směřuje proti přílišné jednoduchosti indikátorů používaných pro charakteristiky celých kultur a civilizací. K tomu se zároveň připojuje námitka proti používání jedné metody (platné pravděpodobně jen pro jednu kulturu) na zkoumání všech společností. Výsledky výzkumu tak občas přinášejí obtížně vysvětlitelné poznatky. Nicméně vzhledem k mnohaletému ověřování tyto námitky ztrácejí na síle (zejména z globálního hlediska) a koncept měření se stále používá (Prudký 2009a).

1.2.3 Milton Rokeach

Milton Rokeach byl polsko-americký sociální psycholog, který se v posledních dekádách své kariéry věnoval výzkumu hodnot. Podobně jako někteří ostatní badatelé se i Rokeach snažil postihnout celé hodnotové spektrum. Jeho původním záměrem bylo vytvořit konceptuální definici hodnot a zároveň i obecně použitelný nástroj k jejich empirickému

měření. Autor vycházel z přesvědčení, že hodnoty jsou univerzální, transsituační a hierarchicky uspořádané podle své relativní důležitosti (Ball-Rokeach, Logges 1994). Pojem relativní důležitost u uspořádání hodnot pak od Rokeacha převzal i Schwartz. Rokeach tímto pojmem míní možnost volby způsobů jednání ve smyslu nacházení výhodnějších cest k dosažení cíle, volby činností k rozhodování. Jde vlastně o „hodnotový algoritmus“, který si jedinci individuálně vytvoří a podle kterého se pak rozhodují (Prudký 2009a: 76). Hierarchická koncepce hodnot vedla autora k přesvědčení, že přestože existuje omezený výčet hodnot, které jednotlivci a společnosti vyznávají, jejich vzájemným kombinováním je možné vytvořit poměrně velké množství různých hodnotových orientací. Zkoumáním těchto hodnotových orientací lze nejlépe poznat osobnost daného člověka, protože hodnoty stojí ve středu hierarchie a jsou jejím stabilním článkem (Ball-Rokeach, Logges 1994).

Rokeach ve své teorii hodnot (ta je známá jako Belief System Theory) předpokládá, že hodnoty jsou trvalé zásady, kterými se lidé při hodnocení řídí. Hodnoty jsou podle něj univerzální kognitivní reprezentace individuálních i společenských potřeb. Autor předpokládá, že se lidé (potažmo společnosti) ve výčtu svých hodnot výrazně neliší, rozdíl ale vykazuje způsob jejich hierarchického uspořádání podle již zmíněné relativní důležitosti a hierarchická struktura z hlediska instrumentality a terminality hodnot. Instrumentální hodnoty jsou žádoucími způsoby chování a jednání, slouží jako prostředky a možnosti dosažení cíle. Terminální hodnoty jsou takové hodnoty, které odrážejí žádoucí konečný stav, tedy to, o čem má smysl usilovat. (Rokeach 1974: 222). Autor vymezuje tři složky hodnot, které se vzájemně doplňují: kognitivní složku, kde hodnota je poznání žádoucího, afektivní složku, kde jde o citový vztah k objektu a behaviorální složku, kde pojímá hodnotu jako intervenující proměnnou. Zároveň Rokeach vymezil základní funkce hodnot: chápe hodnoty jako standardy, obecné projekty pro řešení konfliktů a rozhodování, motivy, zdroj adjustace, podklad pro komunikaci, zdroj sebeobrany a sebeaktualizace (Prudký 2009a).

Rokeach také vyvinul nástroj k měření hodnot - Rokeach Value Survey, který se používá od sedmdesátých let. Nástroj odpovídá autorově teorii svým hierarchickým zaměřením, měří 18 terminálních a 18 instrumentálních hodnot, které mají respondenti seřadit podle důležitosti v jejich životě (Rokeach 1974). Zjištěné poznatky slouží jednak ke konstrukci hodnotových preferencí a také k popisu charakteristik shod či diferencí v těchto preferencích, což dobře slouží k porovnávání hodnot podle zvolených kritérií. Takto naměřené hodnoty vypovídají také o míře stability či proměnlivosti hodnotových struktur. Od Schwartzova přístupu se tento model odlišuje zejména tím, že se sám neověřuje a předkládá respondentům hodnoty teoreticky připisované v dané kultuře (Prudký 2009a).

1.3 Shalom H. Schwartz

1.3.1 Vývoj teorie

Shalom H. Schwartz si byl od počátku formování své teorie hodnot vědom toho, že koncept hodnot spojuje vědce z různých oborů, zabývajících se zkoumáním lidského chování, a že k nim tedy tito vědci přistupují z různých úhlů pohledu a s rozdílnými zájmy. Jeho výzkumné projekty byly proto od začátku založeny velmi široce - měly objasnit, jak jsou hodnotové priority jednotlivců ovlivněny jejich sociálními zkušenostmi, zejména pak umístěním v sociální struktuře a důraz byl kladen i na specifické zkušenosti (např. migrace). Schwartzovy prvotní výzkumy měly také zjistit, jak hodnotové priority ovlivňují orientace a volby chování, postoje a jednání v různých oblastech. Projekty se dále zaměřovaly i na problematiku mezinárodních a mezikulturních rozdílů v hodnotových prioritách a to zejména proto, že bylo třeba zjistit, zda existuje nějaká univerzální struktura hodnot, která by byla společná všem lidem. Vývoj teorie byl současně podpořen empirickými výzkumy po celém světě a na základě výsledků z výzkumů byla teorie modifikována a vyvíjel se i měřicí nástroj (Řeháková 2006: 108). V této kapitole podrobněji popíšeme tento proces.

Schwartz svou teorii v podstatě navázal v místě, kde se svými výzkumy skončil Rokeach. Ten deklaroval, že hlavním kritériem výběru 36 hodnot v jeho nástroji měření Value Survey by měla být komplexnost a univerzální použitelnost hodnot, což jak sám říká, se mu k dokonalosti přivést nepodařilo (myšleno v době vzniku Schwartzovy teorie, tedy během sedmdesátých a osmdesátých let) (Rokeach 1974). Univerzálnost v Rokeachově podání byla dána srovnáním hodnot různých zemí navzájem. Schwartz (1994) tento postup převzal a zároveň v mezinárodním srovnání vidí i klíč k rozvoji teorie základního obsahu a struktury lidských hodnot. Schwartz se od Rokeache inspiroval i použitím jeho dimenze terminality a instrumentality hodnot. V počátečních studiích byl ověřen předpoklad osového rozdělení hodnot do oblastí vymezených definicemi dimenze, ale později Schwartz od této typologie upustil a to z několika různých důvodů. Zejména se ukázalo, že koncepční odlišení terminality a instrumentality v rámci Schwartzem definovaných univerzálních hodnot není dostatečně jednoznačné, zároveň bylo problematické jazykové uchopení dimenze a malá vzájemná prostorová blízkost (Schwartz 1992).

Další teorií, na kterou Schwartzova teorie navazovala, bylo Inglehartovo rozdělení hodnot na materialistické a postmaterialistické. Schwartz se jí inspiroval při vytváření kruhového motivačního kontinua (podrobněji dále), kde jednu ze dvou dimenzí tvoří hodnotové typy moc a bezpečnost (tedy materialistické hodnoty) proti univerzalizmu a samostatnosti, jejichž obsah se řadí k postmaterialistickým hodnotám. Schwartz (1992)

navazoval částečně i na Hofstedeho, zejména v případě, kdy hodnoty mají zkoumat různé kultury.

První verzi teorie hodnot, která byla autory pojímána jako univerzálně použitelná, zformuloval Schwartz společně s Bilským (1987). Autoři chápou hodnoty jako zobrazení kognitivních reprezentací tří univerzálních požadavků, kterými jsou biologické potřeby, interakční požadavky mezilidské koordinace a společenské požadavky pro skupinové blaho a přežití. K uvedeným formálním rysům hodnot přidali Schwartz a Bilský ještě jeden, který udává, že primární obsahový aspekt hodnoty je typ cíle nebo motivačního zájmu, který vyjadřuje (Řeháková 2006: 107-8). V tomto pojetí a na základě literatury autoři definují hodnoty jako koncepty a přesvědčení o žádoucích konečných stavech nebo chování, které přesahují specifické situace, řídí výběr nebo hodnocení chování a událostí a jsou seřazeny podle své relativní důležitosti (Schwartz a Bilský 1987: 551). Tento způsob chápání hodnot je odlišuje od postojů, a to zejména díky jejich obecnosti, abstraktnosti a hierarchickému uspořádání (Řeháková 2006: 108).

Na základě uvedeného pojetí koncepce hodnot autoři vytvořili osm hodnotových typů: pro-sociální, restriktivní konformismus, požitek, úspěch, zralost, samostatnost, bezpečnost a moc.⁶ Pro-sociální hodnotový typ se vyznačuje v morálce zakotvenými požadavky pro sociální blaho a kolektivitu. Dále se vyznačuje vlastnostmi, jako jsou altruismus, shovívavost, laskavost, láska, odpuštění a rovnost. Vlastnosti, kterými se vyznačuje hodnotový typ nazvaný restriktivní konformismus, jsou obsaženy v termínech poslušný, zdvořilý, sebekontrola atd. Hladké fungování mezilidských interakcí a skupin totiž vyžaduje, aby jednotlivci omezili své nekonformní impulsy a chování, které by mohlo poškodit zájmy ostatních. Popis hodnotového typu nazvaného požitek vychází z faktu, že každý lidský organismus má určité fyzické potřeby, které když naplňuje, přinášejí mu požitek. Tyto původně fyziologické potřeby byly následně transformovány na sociálně uznávané hodnoty, jako je radost, veselost, štěstí či pohodlný život. Hodnotový typ úspěch také vychází z přirozených potřeb člověka, a to zejména z potřeby rozvíjet a uplatňovat znalosti získané z fyzického a sociálního prostředí. Základními vlastnostmi tohoto hodnotového typu jsou schopnosti, úspěch, ambice a společenské uznání. Autoři poznamenávají, že úspěch může v každé kultuře znamenat něco jiného, ale vždy bude takové chování základem pro společenské uznání nebo obdiv.

⁶ Z originálu: prosocial, restrictive conformity, enjoyment, achievement, maturity, self-direction, security, power. Překlad těchto hodnotových typů jsem použila z Řeháková 2006.

V kontrastu proti cílům, kteří si někteří lidé dávají a dosahují jich prací, existují ještě hodnoty, kterých jedinci dosahují zráním, tedy tím, že stárnou a nabývají zkušenosti. K takovým hodnotám můžeme řadit vlastnosti jako moudrost, láska, odvaha (ve smyslu, že si člověk stojí za svými názory), tolerance atd. Autoři opět podotýkají, že se vymezení zralosti člověka může v různých kulturách lišit. Vlastnosti v hodnotovém typu samostatnosti jsou například spolehlivost, tvořivost, nezávislost, soběstačnost a intelektuálnost. Lidé v tomto hodnotovém typu mají vnitřní potřebu prozkoumat, pochopit a případně kontrolovat dění okolo sebe. Základní potřebou organismu je přežít a potažmo ochraňovat se před nebezpečím. Tato základní potřeba se transformovala do sociálních potřeb – integrity a sociálního a psychického zdraví. Základní termíny v tomto hodnotovém typu jsou rodinná bezpečnost, národní bezpečnost, svět v míru a vnitřní harmonie. Také hodnoty v hodnotě sociální moci mohou být transformované základní potřeby, ale spíše to jsou až druhotné cíle, protože moc je spojena s kontrolou nad zdroji. Autoři tento hodnotový typ nedefinovali a priori, ale do teorie jej přidali až později, na základě výsledků z prvních výzkumů (Schwartz a Bilsky 1987: 551-3).

V rámci teorie autoři také popsali soubor dynamických vztahů mezi jednotlivými hodnotovými typy. Snaha o dosažení některého z typů má totiž rozsáhlé důsledky, ať už psychologické, společenské nebo praktické, a ty mohou být buď v souladu anebo v konfliktu se snahami o dosažení jiných typů hodnot. Autoři empiricky ověřili univerzálnost kompatibility mezi hodnotovými typy, které podporují dobré sociální vztahy (pro-sociální typ, bezpečnost a konformismus), dále mezi těmi, které se týkají posílení ega (požitky, úspěch), a těmi, které souvisí s rozvojem individuality (samostatnost a zralost). Výzkumy také potvrdily univerzálnost konfliktu mezi některými dvojicemi hodnotových typů – důrazem na nezávislost myšlení a jednání vs. konformní sebekontrolou (samostatnost proti konformismu) a také mezi zájmem o druhé vs. sledování vlastního úspěchu (pro-sociální typ proti úspěchu). V dvourozměrné projekci těchto hodnotových typů se na základě výsledků ze všech zkoumaných zemí proti sobě profilovaly dvě skupiny hodnotových typů – na jedné straně to byla souvislá oblast tvořená hodnotami obsaženými v typu požitky, úspěch a samostatnost proti druhé souvislé oblasti tvořené hodnotami v typech pro-sociální, konformismus a bezpečnost. Hodnoty v typu zralosti byly umístěny na hranici mezi těmito dvěma oblastmi (Schwartz a Bilsky 1990: 880-2 a Řeháková 2006: 109). Autoři kromě vytvoření osmi hodnotových typů také rozdělili hodnoty podle zájmů, kterým slouží - na individualistické a kolektivistické a dále podle cílů, ke kterým směřují - na konečné a instrumentální (Schwartz a Bilsky 1987: 551).

Vše výše uvedené lze shrnout do konečné definice hodnot: hodnota je individuální koncept dosahování cíle (konečný nebo instrumentální), který se vyznačuje zájmy (individualistické, kolektivistické nebo obojí), které jsou spojeny s hodnotovým typem (8 hodnotových typů) a jsou ohodnoceny na škále důležitosti (důležité až nedůležité) jako hlavní princip v lidském životě (ibid.: 553).

1.3.2 Modifikace teorie

Paralelně s formováním teorie hodnot se autoři Schwartz a Bilsky (1992) věnovali jejímu empirickému ověřování, což následně vedlo k modifikaci původní teorie. První modifikace se týkala obsahu hodnotových typů (neboli tzv. motivačních domén). Autoři definovali dva nové typy, které do té doby nebyly v literatuře zmiňovány ani empiricky ověřovány, a to tradice a stimulace (Řeháková 2006: 109). Nově byl zahrnut hodnotový typ spiritualita a došlo také k modifikaci čtyř původních hodnotových typů – požitek, zralost, bezpečnost a pro-sociální hodnotový typ. Původních osm typů se tak rozšířilo na jedenáct:

1. Moc (power) – sociální status a prestiž, dominance nebo kontrola nad lidmi nebo zdroji, sociální moc, autorita, bohatství, zachování dobrého jména, společenské uznání. Moc zdůrazňuje dosažení a uchování dominantní pozice uvnitř obecnějšího sociálního systému.
2. Úspěch (achievement) – úspěšnost, schopnost, ctízádnost, vlivnost, inteligence. Osobní úspěch díky uplatňování kompetencí podle sociálních standardů. Úspěch zdůrazňuje aktivní demonstraci schopnosti v konkrétní interakci.
3. Požitkářství (hedonism) – osobní potěšení, smyslové požitky, zábava, užívání života, nestřídmost. Hodnotový typ byl odvozen z potřeby uspokojování požitků.
4. Stimulace (stimulation) – vzrušení, novost, výzva v životě, odvaha, pestrý život, vzrušující život. Tento typ byl odvozen z předpokladu, že k optimální úrovni aktivace je potřeba mnohotvárnost a pestrost podnětů.
5. Samostatnost (self-direction) – nezávislé myšlení a jednání, zvědavost, tvořivost, svoboda, volba vlastních cílů, nezávislost, sebeúcta. Typ byl odvozen z potřeby kontrolovat, ovládat a být nezávislý.
6. Universalismus (universalism) – pochopení, uznání, tolerance a ochrana pro blaho všech lidí, ochrana životního prostředí, jednota s přírodou, svět krásy, tolerance, sociální spravedlnost, moudrost, rovnost, mírový svět, vnitřní harmonie. Tento hodnotový typ byl odvozen z požadavků zajišťujících přežití – akceptování druhých

jako prevence před střety, které by mohly ohrozit život a ochrana přírody jako prevence před zničením přírodních zdrojů nutných pro přežití člověka.

7. Benevolence (benevolence) – ochota, čestnost, odpuštění, oddanost, zodpovědnost, duchovnost, skutečné přátelství, citová a duchovní intimita, smysl života. Zachování a posílení prosperity lidí, se kterými je člověk v každodenním kontaktu.
8. Tradice (tradition) – respekt, závazek a přijetí zvyků a myšlenek, které poskytovala tradiční kultura a náboženství, podřízení se životním okolnostem, zbožnost, pokora, mírnost, odpoutání od světských zájmů.
9. Spiritualita (spirituality) – vnitřní harmonie a smysl života nahlížený pomocí překročení každodenní reality.
10. Konformismus (conformity) – poslušnost, úcta k rodičům a starším lidem, zdvořilost, sebeovládání, zdržení se akcí, sklonů či podnětů, které by mohly poškodit ostatní a porušit sociální očekávání a normy. Tento typ je odvozen z předpokladu, že jedinci potlačují sklony, které by mohly být společensky rušivé a které by narušovaly hladké fungování skupiny.
11. Bezpečnost (security) – bezpečnost, harmonie a stabilita společnosti a vztahů jedince se společností, čistota, národní bezpečnost, opětování služeb, sociální pořádek, bezpečnost rodiny, pocit sounáležitosti, zdraví. Tento hodnotový typ vyplývá ze základních individuálních a skupinových požadavků.

(zdroj: Schwartz 1994: 22 a Řeháková 2006: 109-10)

V následném empirickém testování v různých zemích se ukázalo, že hodnotový typ spiritualita (alespoň ve výše zmíněné operacionalizaci pojmu) nepatří mezi základní univerzální typy a zároveň bylo ověřeno, že žádný další typ nechybí, čímž tedy bylo potvrzeno deset finálních hodnotových typů. Hypotézy o dynamické struktuře vztahů mezi jednotlivými typy byly v podstatě potvrzeny a lépe upřesněny. Autoři vymezili devět kompatibilních dvojic: moc a úspěch – oba typy zdůrazňují sledování vlastních zájmů a úctu; úspěch a požitek – oba typy zdůrazňují požitkářství; požitek a stimulace – spojuje je zájem o vzrušení; stimulace a samostatnost – oba typy obsahují vnitřní motivaci k úspěchu a otevřenost změnám; samostatnost a universalismus – spojuje je důvěra ve vlastní úsudek a spokojenost s rozmanitostí života; universalismus a benevolence – obou se týká přesah sobeckých zájmů (spirituální hodnoty); tradice a konformita – oba zdůrazňují sebeovládání a submisí; konformita a bezpečnost – oba typy zdůrazňují ochranu ostatních lidí a harmonii ve

vztazích; bezpečnost a moc – oba typy kladou důraz na vyhýbání se či předcházení nejistoty kontrolou vztahů (Schwartz 1992: 14-15).

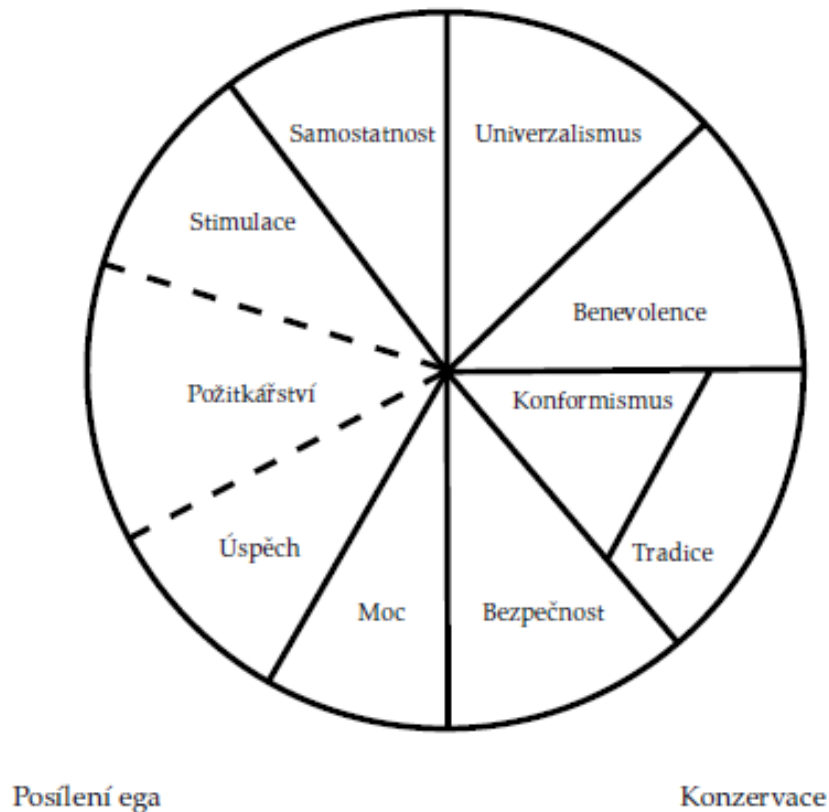
Kromě kompatibility jednotlivých hodnotových typů lze z jiného úhlu pohledu vidět (psychologický a/nebo sociální) konflikt. Schwartz proti sobě staví dvě skupiny typů: samostatnost a stimulace proti konformitě, tradici a bezpečnosti – konflikt zdůrazňuje vlastní nezávislé myšlení a jednání proti submisivnímu omezování se, zachování tradičního chování a ochraně stability. Druhou skupinou konfliktu je universalismus a benevolence versus úspěch a moc, kde se proti sobě staví přijetí druhých jako sobě rovných a zájem o jejich blaho proti důrazu na vlastní úspěch a dominanci nad ostatními. Třetí skupinu tvoří požitek versus konformita a tradice, kde stojí pochopení potřeb a tužeb ostatních proti omezování impulsů ostatních lidí a přijetí vnějších omezení. Poslední skupinu tvoří spiritualita, která byla nakonec vyřazena, proti požitku, moci a úspěchu, kde se hledání vyššího smyslu neslučuje s důrazem na smyslové a materiální předměty (ibid: 15).

Dynamická struktura hodnot a vzájemných vztah jednotlivých dvojic i seskupení hodnot tvoří tzv. kruhové motivační kontinuum. Je to grafický model, který dodržuje nastíněné vztahy hodnot a ve kterém platí jednoduché pravidlo, kdy čím jsou si určité hodnotové typy blíže, tím jsou si podobnější a naopak – čím jsou vzdálenější, tím mají protikladnější motivace. Ve schématu, ve kterém je kruhové motivační kontinuum zachyceno, jsou na okrajích ve vztahu k hodnotám zobrazeny i čtyři tzv. hodnoty vyššího řádu. Každá z nich sdružuje několik hodnot a teoreticky jsou vymezeny součtem obsahů hodnot, které je tvoří.

Teoretický model vztahů mezi deseti motivačními typy hodnot

Otevřenost změně

Překročení sebe sama



zdroj: (Řeháková 2006: 112)

Každá ze čtyř hodnot vyššího řádu⁷ vyjadřuje širší motivační cíl, který je společný hodnotám, které pod ní spadají:

1. Otevřenost změně – emoční nebo intelektuální usilování o splnění cílů bez ohledu na nejistotu výsledků.
2. Konzervace – zachování statusu quo, kdy jistotu zaručují vztahy s blízkými, instituce a tradice.
3. Posílení ega - prosazování vlastních osobních zájmů (na úkor zájmů ostatních).
4. Překročení sebe sama – přesah vlastních sobeckých zájmů a podpora blaha ostatních a přírody.

Hodnoty vyššího řádu formují dvě dimenze: otevřenost změně vs. konzervace a posílení ega vs. překročení sama sebe. V první zmíněné dimenzi stojí hodnoty samostatnosti a

⁷ Překlad názvů hodnot vyššího řádu přebírám od Řehákové 2006.

stimulace (zdůrazňují samostatnou činnost, myšlení a cítění a připravenost přijmout nové zkušenosti) proti hodnotám bezpečnosti, konformity a tradice (tyto hodnoty společně zdůrazňují sebe-omezení, pořádek a odpor ke změnám). Hodnota hedonismus je částí jak „otevřenosti ke změně“, tak i „posílení ega“, ale častěji je bližší „otevřenosti“. Druhou dimenzi tvoří posílení ega vs. překročení sama sebe, do kterých patří hodnoty moci a úspěchu (zdůrazňují honbu za vlastními zájmy) proti univerzalizmu a benevolenci (zdůrazňují starost o blaho druhých) (ESS 2013).

1.3.3 Měření metodou SVS

Empirické testování hodnotových orientací vycházelo primárně z výše popsané teorie deseti hodnotových typů, kterou její autoři Schwartz a Bilsky vytvořili na základě jiných teoretických pramenů. Jak již bylo zmíněno, autoři používali zejména teorie sociálních psychologů, kteří se konceptu hodnot věnovali, mezi které patřil např. Rokeach, Hofstede, Inglehart, Levy a Guttman nebo Munro a další autoři vybraní tak, aby pokryli co největší kulturní spektrum a Schwartzova teorie a měření mohlo být používáno jako univerzální empirický nástroj (Schwartz 1992: 17).

Původní metoda měření byla nazvána Schwarz Value Survey (SVS) a její praktická použitelnost spočívala v tom, že bylo respondentovi předloženo 56 hodnot, které reprezentovaly 10 hodnotových typů, a respondent byl požádán, aby ohodnotil každou z nich jako vůdčí princip v jeho životě na devítibodové škále (7 - nejvíce důležitá, 6 – velmi důležitá, 5,4 – bez poznámky, 3 – důležitá, 2,1 – bez poznámky, 0 – nedůležitá, -1 – proti mým hodnotám). Hodnoty byly předloženy ve dvou seznamech, jeden obsahoval 30 podstatných jmen, které reprezentovaly terminální hodnoty a druhý 26 přídavných jmen, které reprezentovaly instrumentální hodnoty, každá hodnota byla doplněna krátkým popisem. Např. svoboda – svoboda myšlení a jednání, kreativita – jedinečnost a představitost, odvážný – vyhledávající dobrodružství a riziko, vlivný – mající vliv na osoby a události. Tyto specifické hodnoty měří deset teoreticky podložených hodnotových orientací, které byly empiricky ověřeny jako univerzálně platné (Schwartz 1994).

1.3.4 Zjišťování hodnotových orientací pomocí portrétů

V průběhu let používání metody Schwartzova zjišťování hodnot (Schwartz Value Surevey, SVS) narazili výzkumníci na určité odchylky od standardních výsledků, které jinak potvrzovaly vhodnost užití deseti stanovených hodnotových orientací. Tyto odchylky (asi 5%

všech zkoumaných zemí) byly změřeny zejména ve vzorcích ze subsaharské Afriky, Malajsie, Indie a ve venkovských oblastech dalších méně rozvinutých zemí. Výzkumníci došli k názoru, že není chybná teorie, ale spíše jen nevhodně konstruovaný měřicí nástroj. SVS totiž vyžaduje poměrně vysokou úroveň abstraktního myšlení, která lidem z nezápadních zemí chybí. Proto byl vyvinut nový měřicí nástroj – Portrait Values Questionnaire (PVQ) (Schwartz et al. 2001: 519-20).

Vývoj PVQ řídily dva cíle: nový měřicí nástroj měl být jednak konkrétnější a méně náročný na kognitivní schopnosti, aby byl použitelný pro populace, kde SVS nebyl vhodný. Druhým cílem bylo odlišení od původního SVS rozsahem a jiným stylem posuzování tak, aby poskytoval nezávislý test teorie hodnotových obsahů a struktury. Tento nový nástroj byl zhotoven tak, že obsahoval krátké slovní portréty 21 různých lidí⁸, kde každý z nich popisuje cíle, touhy a přání člověka, které implicitně odkazují k důležitosti hodnot.⁹ Respondent je vyzván k tomu, aby ohodnotil, do jaké míry se mu každý portrét podobá na škále: velmi se mi podobá – podobá se mi – podobá se mi trochu – podobá se mi málo – nepodobá se mi – vůbec se mi nepodobá. Respondenti porovnávají portrét se sebou, tedy nikoli sebe s portrétem. Porovnání druhých se sebou totiž zaměřuje pozornost pouze na hodnotově relevantní aspekty vypočetných lidí. Naopak srovnání sebe s jinými nutí respondenta myslet na širokou škálu svých vlastních vlastností, které ale nemusí být pro dané hodnoty ve výzkumu relevantní a když by své charakteristiky v portrétu nenašli, mohli by přehlédnout podobnost důležitých hodnot. Metoda zkoumání hodnotových portrétů zjišťuje spíše podobnost jedince s někým, kdo má určité cíle a hodnoty, než podobnost s nositelem určitých rysů. Lidé, kteří si cení nějakého cíle, nemusí mít odpovídající rys a naopak. Schwartz uvádí příklad s kreativitou, kdy člověk, který kreativitu hodnotí jako řídicí princip ve svém životě, vůbec nemusí být sám kreativní. A naopak kreativní člověk může kreativitu jako hodnotě připisovat ve svém životě jen malý význam (ibid: 523).

Metody SVS a PVQ měření hodnotových orientací se významně liší v několika ohledech: SVS měří hodnoty přímo, PVQ nepřímo. Výsledkem SVS je uspořádání důležitosti hodnot jakožto řídicích principů ve vlastním životě, výsledkem PVQ jsou úsudky o podobnosti portrétu a respondenta. Stimuly v SVS jsou abstraktní hodnoty, v PVQ jsou stimuly lidé, vyobrazení prostřednictvím svých cílů, aspirací a přání. SVS používá devítibodovou škálu s některými body i slovně popsány, v PVQ si respondent vybírá jeden

⁸ PVQ je vytvořen ve dvou variantách – jedna pro ženy a druhá pro muže. Slovní portréty jsou ale totožné.

⁹ Například portrét „Promyšlení nových myšlenek a kreativita jsou pro něj důležité. Rád dělá věci svým vlastním originálním způsobem.“ popisuje osobu, pro kterou je důležitá samostatnost. Portrét „Je pro něj důležité, aby byl bohatý. Chce mít hodně peněz a drahé věci.“ popisuje osobu, pro kterou je důležitá hodnota moc.

z šesti slovních popisů. SVS je časově náročnější, vyplnění PVQ trvá asi deset minut (Řeháková 2006: 114). Ačkoli jsou metody rozdílné v různých ohledech, bylo empiricky ověřeno (Schwartz et al. 2001), že obě metody měří stejných deset hodnotových typů.

1.3.5 Další vývoj teorie

Ačkoli se s vytvořením metody hodnotových portrétů modifikace původní metody a teorie uzavřela, Schwartz se svému tématu nepřestal věnovat a vytvářel další teorie, které na původní záměr navazují. Jednou z nich je Teorie kulturních hodnotových orientací (Schwartz 2006). Tato teorie vymezuje sedm kulturních hodnotových orientací, které se formují do tří kulturně-hodnotových dimenzí. Schwartz chápe kulturu jako široký komplex významů, přesvědčení, jednání, symbolů, norem a hodnot, které převládají mezi lidmi ve společnosti. Hodnoty v tomto ohledu vyjadřují rozšířené přesvědčení o tom, co je v dané kultuře dobré a vhodné, tedy jakési kulturní ideály. Kulturní hodnoty pak představují průnik mezi individuálním a skupinovým přesvědčením, činy a cíli (ibid.: 138-9).

Kulturní hodnoty měří Schwartz stejným způsobem jako individuální hodnoty ve své původní teorii, tedy měřicími nástroji SVS a PVQ. Určil tři bipolární dimenze kultury, do kterých by se měla zařadit každá společnost: integrace vs. autonomie, hierarchie vs. rovnostářství a soutěživost vs. harmonie¹⁰ (ibid.: 141) a sedm transnárodních kulturních uskupení: západní Evropa, anglicky mluvící země, Latinská Amerika, východní Evropa, jižní Asie, země s konfuciánskou tradicí a Afrika a Střední východ (ibid.: 137). Autor se na základě výsledků snažil určit rozdíly mezi třemi dimenzemi v některých základních společenských hodnotách (pozice žen ve společnosti, výběr lidí určujících společenské postoje a důležité společenské chování) (ibid.: 168).

V poslední době se Schwartz (et al. 2012: 663) pustil do vylepšování své původní teorie a měření hodnotových orientací, kterou vytvořil zhruba před dvaceti pěti lety. Schwartz s výzkumníky navrhli novou teorii základních individuálních hodnot, která má zajistit širší heuristické a vypovídající vlastnosti než původní teorie o deseti hodnotách. Přepracovaná teorie přesněji vyjadřuje ústřední předpoklad původní teorie, kterou ale následný výzkum opomíjel a to fakt, že hodnoty tvoří kruhové motivační kontinuum. Nová teorie se tedy od původní liší zejména v tom, že hodnoty staví právě na myšlenku motivačního kontinua, teorie definuje a řadí 19 hodnot v kontinuu založeném na kompatibilních a rozporných motivacích

¹⁰ orig. embeddedness versus autonomy, hierarchy versus egalitarianism and mastery versus harmony

(vyjádření vlastní ochrany vs. růstu a osobních vs. sociálních zaměření). Výzkumníci novou teorii empiricky ověřovali s výsledkem rozlišení 19 hodnot ve stejném pořadí, které teorie nastiňovala.

Nově vytvořené hodnoty jsou ale v souladu s původními deseti, protože se vztahují na stejné motivační kontinuum, zároveň jsou v souladu s původními třemi hlavními požadavky hodnot (viz výše). Nové hodnoty jsou zaměřeny na dosahování osobních nebo společenských úspěchů, podporují osobní růst a vyhýbání se úzkosti, ochranu osobnosti, vyjadřují otevřenost vůči změnám či zachování statusu quo a prosazování vlastních a společenských zájmů (ibid.: 665).

Nových 19 hodnot bylo definováno takto:

1. Sebekontrola v myšlení - svoboda v kultivování vlastních myšlenek a schopností.
2. Sebekontrola v jednání – svoboda v určování vlastních činů.
3. Stimulace – vzrušení, novost a změna.
4. Požitkářství – potěšení a smyslové požitky.
5. Úspěch – úspěch podle sociální standardů.
6. Moc (dominance) – moc díky kontrole lidí.
7. Moc (zdroje) – moc díky ovládnutí materiálních a sociálních zdrojů.
8. Prestiž – bezpečí a moc díky zachování veřejného image.
9. Osobní bezpečnost – bezpečí ve vlastním bezprostředním okolí.
10. Společenská bezpečnost – bezpečí a stabilita v širší společnosti.
11. Tradice – zachování kulturních, rodinných či náboženských tradic.
12. Konformita (pravidla) – soulad s pravidly, zákony a formálními povinnostmi.
13. Interpersonální konformita – vyhýbání se poškození ostatních lidí.
14. Pokora – uznání vlastní bezvýznamnosti.
15. Benevolence (spolehlivost) – spolehlivost a důvěryhodnost člověka jako člena skupiny.
16. Benevolence (péče) – péče o blaho členů skupiny.
17. Universalismus (zájem) – závazek rovnosti, spravedlnosti a ochrany všech lidí.
18. Universalismus (příroda) – ochrana přírody.
19. Universalismus (tolerance) – přijetí a pochopení různosti lidí¹¹ (ibid: 669).

¹¹ orig. self-direction – thought, self-direction – action, stimulation, hedonism, achievement, power – dominance, power – resources, face, security – personal, security – societal, tradition, conformity – rules, conformity – interpersonal, humility, benevolence – dependability, benevolence – caring, universalism – concern, universalism – nature, universalism – tolerance.

Stejně jako v původní teorii, výzkumníci definovali určité vztahy mezi novým rozdělením hodnot, což je vyjádřeno v obrázku níže. Tři vnější kruhy identifikují koncepční základ teorie. Hodnoty uvedené v horní polovině kruhu vyjadřují růst a sebepřekonání a pravděpodobně motivují lidi, kteří se nebojí. Hodnoty ve spodní polovině kruhu vyznávají spíše jedinci, kteří inklinují k ochraně před hrozbou a strachem. Hodnoty umístěné vpravo mají osobní zaměření, lidé s těmito hodnotami se starají zejména sami o sebe. Hodnoty umístěné vlevo jsou spíše sociálně zaměřené, lidé s takovými hodnotami se budou spíše starat o druhé. Druhý kruh od středu označuje čtyři hodnoty vyššího řádu, které mohou seskupovat hodnoty základní. Otevřenost ke změně zdůrazňuje připravenost pro nové nápady, akce a zážitky. Tyto hodnoty kontrastují s konzervativními a sebeomezujícími hodnotami. Další skupinou jsou hodnoty zaměřené na prosazování vlastních zájmů, které kontrastují s hodnotami, které zdůrazňují upozadění vlastních zájmů kvůli ostatním. Hodnoty ve vnitřním kruhu jsou uspořádány tak, že rozporné hodnoty jsou naproti sobě a čím blíže jsou k sobě hodnoty položeny, tím jsou si podobnější (ibid.: 668-9).



zdroj: (Schwartz et al. 2012)

1.4 Hypotézy

V souvislosti s vývojem teorie byly často (např. Schwartz et al. 2001) zkoumány hypotézy, které ověřovaly vztah mezi hodnotami ve společnosti a jednotlivými sociodemografickými údaji. V empirické části práce otestuji takové hypotézy v kontextu české společnosti. Hypotézy budu stavět na výsledcích Schwartzova výzkumu (ibid.) a zároveň dalších teorií, které se dané problematiky týkají.

Hypotéza 1: Hodnotové orientace se mění v závislosti na věku. S věkem se mění síla, energie, kognitivní rychlost, paměť a citlivost smyslů (Schaie 1991), z čehož Schwartz (2013) usuzuje, že s věkem se pro jedince stávají důležitějšími hodnoty bezpečnosti, konformity a tradice. Naopak se s věkem snižuje důležitost těchto hodnot: stimulace, hedonismus, úspěch a moc. Hodnotové orientace se dají rozšířit na hodnoty vyššího typu. Schwartz (et al. 2001) uvádí, že se zvyšujícím se věkem pozitivně koreluje „konzervace“ a negativně „otevřenost změně“, což může být zajímavé sledovat a porovnat s výchozí hypotézou, protože nejde jen o sdružení jednotlivých hodnot, ale i o širší pojetí problematiky (nehledě k tomu, že jednotlivých hodnot je méně, než je obsaženo ve jmenovaných hodnotách vyššího řádu).

Hypotéza 2: Hodnotové orientace se mění v závislosti na pohlaví. Ženy budou spíše než muži vyznávat hodnoty benevolence. Obsahovou náplň této hodnoty popisuje jako fázi „dobrotivé péče“ psycholožka Gilligan (2001). Schwartz (et al. 2001) také vnímá benevolenci jako ryze ženskou hodnotu, zahrnuje ji nicméně pod širší pojem expresivně-komunální hodnoty. Muži podle něj pak vyznávají spíše instrumentální hodnoty a to zejména moc. V závislosti na pohlaví se budou měnit i hodnoty vyššího řádu. Myslím, že by bylo vhodné o ně tuto hypotézu rozšířit, protože s rozšířením benevolence do „překročení sama sebe“ a moci do „posílení ega“, kam obě patří, je možné pak lépe vidět rozdíl mezi pohlavími.

Hypotéza 3: Hodnotové orientace se mění v závislosti na dosaženém vzdělání. Se vzrůstajícím vzděláním více lidí vyznává hodnoty stimulace a samostatnosti oproti zejména konformitě a tradičním hodnotám (ibid.). Popisovaný trend uvádí i Katrňák (2004), který jej používá pro vysvětlení své teorie mezigeneračního přenosu. Lidé s vyšším vzděláním si raději o svých věcech rozhodují sami, zvažují samostatně různé možnosti řešení problému, rádi v životě dělají nové věci a častěji žijí ve větší míře kulturním životem než lidé s nižším vzděláním. Ti naopak samostatné rozhodování nevyhledávají, jsou raději, když jim někdo jiný řekne, jak se mají chovat a co mají dělat, takže se častěji opírají o tradiční a konformní

hodnoty. Samostatnost a stimulance, tedy předpokládané hodnoty důležité pro lidi s vyšším vzděláním, spadají do hodnoty vyššího řádu „otevřenost změně“, naopak tradice a konformita spadají do protilehlé „konzervaci“.

Hypotéza 4: Hodnotové orientace se mění v závislosti na politické orientaci na levo-pravé škále. Schwartz (2013) uvádí, že pro skupinu lidí, kteří se řadí spíše k levému kraji škály, jsou důležitější hodnoty univerzalizmu a nejmenší podobnost mají s portréty bezpečnosti. Obecněji pojato (zejména v rámci koncepcí komunitarismus (či socialismus) vs. liberalismus), by bylo možné univerzalizmus spíše identifikovat u liberalismu (jako hodnotu, vyznačující se mj. rovností příležitostí), ještě spolu se samostatností (jako hodnotou, která je částečně tvořena požadavkem svobody). Oproti tomu socialistické koncepce se částečně vyznačují hodnotami benevolence a konformita (součástí hodnot je solidarita a rovnost ve výsledcích) (Kotrusová 2012). Je nutné vzít v potaz fakt, že zařazení na škále levice – pravice je subjektivní počin a ačkoli je takto získaná informace poměrně spolehlivá (viz Matějů, Vlachová 1998), nelze ji interpretovat jako objektivně zkonstruovaný ukazatel.

2. Analytická část

2.1 Informace o výzkumu a popis použitých dat

Pro sekundární analýzu v empirické části diplomové práce jsem použila volně¹² dostupná data z výzkumu European Social Survey a to z šesté vlny, která proběhla v roce 2012. European Social Survey je dlouhodobý výzkumný projekt, který se věnuje mnoha tématům z různých oblastí s cílem porozumět moderní evropské společnosti a jejím změnám. ESS měří postoje, názory a vzorce chování v různých populacích ve více než třiceti zemích. Zároveň je jedním z cílů tohoto akademicky řízeného výzkumu dosáhnout a rozšířit vyšší kvalitu mezinárodních výzkumů, podporovat odborné vzdělávání evropských vědců a dosáhnout zlepšení dostupnosti a povědomí o ukazatelích společenské změny mezi akademiky, politiky a širší veřejností (ESS 2013).

Od roku 2002 proběhlo již šest vln projektu ESS (jednotlivé vlny se konají jednou za dva roky) a Česká republika se zúčastnila pěti z těchto vln (nezúčastnila se třetí vlny v roce 2006). Výzkum je reprezentativní, respondenty jsou osoby starší patnácti let s bydlištěm v dané zemi bez ohledu na národnost nebo občanství. Výběr respondentů je pravděpodobnostní – v ČR jsou respondenti vybíráni stratifikovaným třístupňovým výběrem, oporami výběru jsou Územně identifikační registr ÚIR-ZSJ a Registr sčítacích obvodů. Rozsah minimálního efektivního výběru je 1500 osob, šesté vlny ESS se v ČR zúčastnilo 2009 respondentů. Data jsou v ČR sbírána pomocí kontaktního formuláře, hlavního dotazníku a doplňkového dotazníku metodou PAPI¹³. Sběr dat pro šestou vlnu provedla agentura Median (ESS 2013).

Hlavní dotazník je tvořen otázkami z témat, které se ve výzkumu ESS objevují v každé vlně, a je doplněn tzv. rotačním modulem, který obsahuje v každé vlně jiná témata, která se ale mohou v případě potřeby opakovat. Doplňkový dotazník, tvořící samostatnou část, která ale navazuje na hlavní dotazník, je tvořen sadou otázek pro měření lidských hodnot dle metody Shaloma Schwartze a dále sadou otázek, které měří validitu a reliabilitu otázek v hlavním dotazníku pomocí metody MTMM (Multi-Trait Multi Method). Doplňkový dotazník by měl být primárně vyplněn hned po hlavním rozhovoru stejnou metodou jako hlavní dotazník (tedy pokládáním otázek tazatelem tváří v tvář), což se také v 99 % stalo, ale mohl být po udání důvodu vyplněn i samostatně respondentem s pomocí tazatele nebo bez ní.

¹² Data jsou po registraci přístupná pro nekomerční účely.

¹³ PAPI - zkratka z anglického Paper and Pencil Interviewing. Jedná se o osobní dotazování, při kterém se odpovědi respondentů zaznamenávají do papírového dotazníku (Výzkumy.cz 2013).

Pro tuto práci je podstatná zmíněná sada otázek pro měření lidských hodnot v doplňkovém dotazníku, což jsou slovní portréty dle Schwartzovy teorie PVQ. Myslím, že je důležité ještě jednou zdůraznit fakt, že tyto otázky navazovaly na hlavní dotazník. V praxi to tedy znamenalo, že respondent porovnával slovní portréty se svojí osobou až po zodpovězení všech otázek poměrně dlouhého hlavního dotazníku (dotazování v této vlně v České republice trvalo průměrně hodinu a tři čtvrtě). Tento postup mohl způsobit, že cítil unavený a odpovídal tak, aby měl dotazování co nejdříve za sebou – tedy rychle a bez většího přemýšlení, což mohlo zapříčinit, že odpovídal jinak, než kdyby touto sadou otázek hlavní dotazník začínal. Nicméně popsaná situace jistě platí obecně, ale troufám si tvrdit, že to v případě právě tohoto typu otázek tolik nevádí, neboť člověk se velmi dobře zná a tím odpadá nutnost přemýšlení nad otázkou, které by vlastně mohlo data zkreslit. Předchozím testováním teorie zároveň byly zredukovány i další nástrahy, které osobní dotazování mnohdy postihují (vliv osobnosti tazatele, vliv následnosti otázek atp.).

Baterie v dotazníku je tvořena sadou portrétů dle Schwartzovy teorie PVQ, obsahuje tedy 21 slovních portrétů, kde každý z nich je tvořen krátkým popisem osoby a respondent je vyzván, aby na šestibodové škále¹⁴ ohodnotil, do jaké míry se mu daný portrét podobá. V českém překladu jsou v doplňkovém dotazníku dvě sady hodnotových portrétů, liší se pouze tím, že jedna je uvedena v mužském rodě, druhá v ženském. Porovnáváním portrétu se sebou (a ne obráceně) se eliminuje připisování portrétu dalších znaků, na co již bylo poukázáno v teorii výše. Jak je v teorii také popsáno, každá hodnota je tvořena dvěma (či třemi) hodnotovými portréty. V tabulce uvádím, které portréty patří ke které hodnotě, jinými slovy, jak jsou hodnoty v metodě PVQ operacionalizovány:

¹⁴ Škála má následující podobu: velmi se mi podobá – podobá se mi – podobá se mi trochu – podobá se mi málo – nepodobá se mi – vůbec se mi nepodobá.

Operacionalizace (Tabulka č.1)

Hodnota a hlavní cíl	Hodnotový portrét v dotazníku
Moc Sociální status a prestiž, kontrola a dominance nad lidmi a zdroji	B: Je pro něj důležitý být bohatý. Chce mít hodně peněz a drahé věci. Q: Je pro něj důležité, aby ho lidé respektovali. Chce, aby lidé dělali, co jim řekne.
Úspěch Osobní úspěch díky uplatňování svých kompetencí podle společenských standardů.	D: Je pro něj důležité předvádět své schopnosti. Chce, aby lidé obdivovali, co dělá. M: Je pro něj důležité být velmi úspěšný. Doufá, že lidé ocení, čeho dosáhl.
Hedonismus Osobní potěšení a smyslové požitky.	U: Vyhledává každou příležitost, aby se pobavil. Je pro něj důležité dělat věci, které mu přinášejí potěšení. J: Je pro něj důležité užívat si života. Rád si dopřává.
Stimulace Vzrušení, novost a výzva v životě.	F: Má rád překvapení a vždy vyhledává nové aktivity. Myslí si, že je důležité v životě dělat mnoho různých věcí. O: Vyhledává dobrodružství a rád riskuje. Chce mít vzrušující život.
Samostatnost Nezávislé myšlení a jednání. Kreativita a zvědavost.	A: Promýšlení nových myšlenek a tvořivost jsou pro něho důležité. Rád dělá věci svým vlastním originálním způsobem. K: Je pro něj důležité, aby si sám rozhodoval o tom, co dělá. Má rád svobodu a nezávislost na druhých.
Univerzalizmus Pochopení, uznání, tolerance a ochrana pro blaho všech lidí a přírody.	C: Myslí si, že je důležité, aby se s každým člověkem na světě zacházelo stejně. Věří, že každý by měl mít v životě stejné příležitosti. H: Je pro něj důležité naslouchat lidem, kteří jsou jiní než on. I když s nimi nesouhlasí, chce jim porozumět. S: Pevně věří, že by se lidé měli starat o přírodu. Péče o životní prostředí je pro něj důležitá.
Benevolence Ochrana a posílení prosperity lidí, se kterými je člověk v častém osobním kontaktu.	L: Je pro něj velmi důležité pomáhat lidem kolem sebe. Chce se starat o jejich blaho. R: Je pro něj důležité být loajální k přátelům. Chce se věnovat lidem, kteří jsou mu blízcí.
Tradice Respekt, závazek, přijetí zvyků a myšlenek, které poskytovala tradiční kultura a náboženství.	I: Je pro něj důležité být pokorný a skromný. Nesnaží se přitahovat na sebe pozornost. T: Tradice je pro něho důležitá, snaží se dodržovat zvyky, které se předávají v jeho náboženství nebo v jeho rodině.
Konformita Zdržení se akcí, sklonů či podnětů, které by mohly poškodit ostatní a porušit sociální očekávání a normy.	P: Je pro něj důležité, aby se vždy choval spořádaně. Chce se vyhnout všemu, o čem by lidé řekli, že je špatné. G: Věří, že lidé by měli dělat to, co se jim řekne. Myslí si, že by lidé měli dodržovat pravidla vždy, dokonce i když je nikdo nepozoruje.
Bezpečnost Bezpečnost, harmonie a stabilita společnosti a vztahů jedince se společností.	E: Je pro něj důležité žít v bezpečném prostředí. Vyhýbá se všemu, co by mohlo ohrozit jeho bezpečnost. N: Je pro něj důležité, aby mu vláda zajistila bezpečí před všemi hrozbami. Chce, aby byl stát silný tak, aby mohl chránit své občany.

zdroj: Schwartz 2013 a Řeháková 2006

Při analýze¹⁵ pracuji s váženými daty použitím již vytvořené designové váhy, vědci z ESS varují před ne-vážením, ačkoli zároveň podotýkají, že vážení má větší smysl při porovnání více zemí či jedné země v několika vlnách (vážená a nevážená česká data v této vlně se liší jen minimálně). Data jsou již vyčištěná, čímž tým vědců z ESS ulehčuje práci, nicméně soubor odpovědí na položky hodnot obsahuje u každé průměrně 1,5 % chybějících odpovědí, takže je potřeba některé respondenty vyřadit. Účelem dotazníku PVQ je totiž změření hodnotových priorit každého respondenta, pokud ale chybí odpovědi na některé otázky, není to možné (zároveň je problém, když jedinec odpovídá stále stejně a nevyužívá možností celé škály, o tomto problému se zmíním podrobněji níže). Vyřazuji pouze ty respondenty, kterým chybí z 21 položek více než pět¹⁶. Takových lidí je v celém vzorku 118, tudíž se po jejich vyřazení dostávám na celkový počet 1891 respondentů.

Pro další práci s položkami je potřeba škálu odpovědí na hodnotové portréty obrátit. Překóduji tedy položky tak, aby bod škály 6 odpovídal popisu „velice se mi podobá“ a bod 1 „vůbec se mi nepochodá“. Samotné hodnocení portrétu ještě samo o sobě nic neměří, je potřeba zkonstruovat indexy pro jednotlivé hodnoty tak, aby každé hodnotě odpovídal průměr hodnocení příslušných portrétů, které k ní patří. Průměrné indexy pro jednotlivé hodnoty vypadají takto:

Indexy hodnot (Tabulka č.2)¹⁷

Hodnota	Index (průměr)
Moc	3,84
Úspěch	3,85
Hedonismus	3,92
Stimulace	3,49
Samostatnost	4,55
Univerzalizmus	4,48
Benevolence	4,55
Tradice	4,21
Konformita	4,26
Bezpečnost	4,78

zdroj: vlastní výpočty na základě dat ESS

Indexy jsou vytvořeny proto, že poskytnou přesnější měření teoretického rozměru hodnoty než jednotlivé proměnné v dotazníku samostatně. Přesnost jejich měření je ale třeba otestovat, analýza reliability zhodnotí, do jaké míry index měří jednu dimenzi, která je

¹⁵ Všechny analýzy v této práci jsou provedeny pomocí programu SPSS Statistics 17.0.

¹⁶ Tato a další podmínky jsou vyčteny z manuálu prof. Schwartze v rámci ESS, dostupného z ESS EduNetu.

¹⁷ zaokrouhleno na dvě desetinná místa

základem všech položek¹⁸. Cronbachovo alfa je měřítkem interní konzistence položek na škále, nabývá hodnot od 0 do 1, přičemž hodnota vyšší než 0,7 je v běžné konvenci pro použití škály vhodná (Cortina 1993). Předpokládám, že vnitřní reliabilita položek bude nízká, a to zejména ze dvou důvodů: Indexy jsou tvořeny málo položkami (většinou jen dvěma) a vzhledem k tomu, že se alfa zvyšuje v závislosti na počtu položek a tím vyšší průměrné vnitřní korelaci, bude vzhledem k počtu vstupujících položek nízké. Dalším důvodem, který Schwartz (2013) uvádí, je výběr položek, které hodnotu tvoří. Položky byly konstruovány a vybrány tak, aby pokryly různé koncepční součásti hodnotového typu, neměří jednu úzce vymezenou koncepci. Pokud by index tvořily položky, které měří jeden koncept, bylo by alfa vyšší, ale za cenu horšího pokrytí širě významu jednotlivých hodnot. Vzhledem k oběma důvodům, Schwartz (ibid.) považuje přijatelné indexy s hodnotou alfa od 0,4. Položky, které tvoří jednotlivé hodnotové orientace, spolu korelují, hodnota Pearsonova korelačního koeficientu je uvedena v druhém sloupci následující tabulky.

Vnitřní reliabilita indexů (Tabulka č.3)

Hodnota	Cronbachovo alfa	Pearsonův korelační koeficient
Moc	0,516	0,348
Úspěch	0,703	0,542
Hedonismus	0,736	0,582
Stimulace	0,686	0,524
Samostatnost	0,615	0,448
Univerzalismus	0,623	0,354 ¹⁹
Benevolence	0,533	0,367
Tradice	0,514	0,346
Konformita	0,559	0,388
Bezpečnost	0,64	0,471

zdroj: vlastní výpočty na základě dat ESS

Hodnoty Cronbachova alfa u všech indexů jsou vyšší než 0,4, tudíž by Schwartzovým kritériem všechny prošly a je možné s nimi dále pracovat. Hodnoty u dvou indexů (úspěch a hedonismus) jsou dokonce vyšší než obecně přijatelná mez 0,7. Jako použitelná se občas uvádí i hodnota 0,6 (Cortina 1993) – tou by prošlo šest hodnot.

¹⁸ Definice reliability: „Rozumějme reliabilitou přesnost, konzistentnost měření, tj. schopnost dosáhnout stejného výsledku měření v případě, že se stav pozorovaného předmětu nezměnil, a validitou schopnost měřit koncept, který skutečně zamýšlíme měřit.“ (Kreidl 2004).

¹⁹ Uvedená hodnota je průměrem korelací tří proměnných, které univerzalismus tvoří.

Výše jsem zmiňovala problém, který je způsoben respondenty, kteří při hodnocení portrétů nevyužívají možnosti širší škály a mají tendenci hodnotit všechny portréty stejně (většinou se jejich odpovědi koncentrují do jednoho z extrémů – „velmi se mi podobá“ či „vůbec se mi nepodobá“). Pokud bychom hodnoty interpretovali bez dalších úprav, dostali bychom naprosto neadekvátní obrázek hodnot ve společnosti, neboť by vyšlo (v tomto extrémním příkladě), že ve společnosti jsou dvě skupiny lidí, z nichž pro jednu jsou důležité všechny hodnoty a pro druhou žádné. Proto jsou výstupem z PVQ tzv. hodnotové orientace, tedy relativní důležitost všech deseti hodnot pro jednotlivce. Schwarz (2013) vysvětluje, že je tomu tak proto, že hodnoty ovlivňují postoje, pocity a chování prostřednictvím kompromisu (nebo vyvažování mezi hodnotami), které jsou k situaci relevantní. Právě chování může být často opakem k zastávaným hodnotám (Schwarz uvádí příklad horolezectví pro stimulaci versus zastávaná hodnota bezpečnosti). Pokud by se posuzovaly výsledky s absolutním významem pouze pro jednotlivé hodnoty bez vztahu k dalším hodnotám, nevzal by se v úvahu fakt, že hodnoty fungují jako systém (a je jedno, zda jde o hodnoty jednotlivce či celé skupiny). Proto v některých dalších analýzách²⁰ pracuji s hodnotovými preferencemi, tedy s centralizovanými skóry každé z hodnot.

Pro představu obsazenosti jednotlivých hodnot jsem vytvořila novou proměnnou, která označuje zařazení respondenta do určitého hodnotového typu. Respondent byl zařazen do takového typu, u kterého měl nejvyšší centralizovaný skór, přičemž pokud byl nejvyšší skór u více hodnot, byl respondent zařazen do každé z nich. Bohužel se tento jev vyskytoval poměrně často, respondenti nejsou vyhranění a spadají většinou do více hodnotových typů najednou, proto jsem při analýze od použití této proměnné upustila. V následující tabulce je uvedeno, kolik respondentů spadá do jednotlivých hodnotových typů podle jejich nejvyšších skóru.

²⁰ Centralizované skóry se dle Schwartze (2013) hodí na korelační analýzu, analýzu variance, porovnávání průměrů a regresní analýzu. Při multidimenzionálním škálování a faktorové analýze je vhodné pracovat s absolutními skóry 21 položkové baterie nebo průměry pro 10 hodnotových typů.

Zařazení respondentů do jednotlivých hodnotových typů (Tabulka č.4)

Hodnota	počet (abs.)	počet (% z celku)	počet (% z počtu respondentů)
Moc	177	4,8 %	9,3 %
Úspěch	240	6,5 %	12,7 %
Hedonismus	312	8,4 %	16,5 %
Stimulace	185	5,0 %	9,8 %
Samostatnost	584	15,7 %	30,9 %
Univerzalismus	247	6,7 %	13,1 %
Benevolence	432	11,6 %	22,8 %
Tradice	353	9,5 %	18,6 %
Konformita	329	8,8 %	17,4 %
Bezpečnost	857	23,1 %	45,3 %
Celkem	3716	100,0 %	196,5 %

zdroj: vlastní výpočty na základě dat ESS

V rámci přípravy dat na samotnou analýzu je vhodné ještě zkonstruovat tzv. hodnoty vyššího řádu. Jak již bylo nastíněno v teorii, hodnoty tvoří kruhovou strukturu, ve které jsou seřazeny tak, aby čím jsou si hodnoty podobnější, tím si byly i na schématu blíže. Kruhovou strukturu protínají dvě kolmé dimenze, jejichž každý pól tvoří tzv. hodnotu vyššího řádu, která sdružuje dvě až tři podobné hodnoty.

Hodnoty vyššího řádu (Tabulka č.5)

Hodnota vyššího řádu	Hodnoty
otevřenost změně	samostatnost, stimulace, hedonismus
konzervace	bezpečnost, konformita, tradice
posílení ega	moc, úspěch
překročení sebe sama	univerzalismus, benevolence

zdroj: ESS 2013

Skóry hodnot vyššího řádu je vhodné používat v případě, kdy není přípustná nízká reliabilita položek, nebo když pro určitý druh analýzy není potřeba zkoumat jemnější rozdíly, jaké poskytuje rozlišení základních deseti hodnot. Právě z důvodu spojení několika hodnot do jedné a tím eliminace možnosti zachycení jejich vzájemných rozdílů, je ovšem nutné při práci s hodnotami vyšších řádů počítat s rizikem možné částečné ztráty informace. V následující tabulce jsou vyznačeny indexy a reliabilita hodnot vyššího řádu.

Hodnoty vyššího řádu (Tabulka č.6)

Hodnota vyššího řádu	Index (průměr)	Cronbachovo alfa
otevřenost změně	3,99	0,815
Konzervace	4,41	0,765
posílení ega	3,84	0,777
překročení sebe sama	4,51	0,762

zdroj: vlastní výpočty na základě dat ESS

V následující tabulce jsou uvedeny počty lidí v jednotlivých hodnotách vyššího řádu. Zařazení respondenta vychází z identifikování hodnoty vyššího řádu, ve které má nejvyšší index. Celkový součet respondentů v této tabulce je vyšší než celkový počet obecně, je to způsobeno tím, že pokud měl respondent nejvyšší index u dvou hodnot, byl započítán do obou.

Hodnoty vyššího řádu - počty respondentů (Tabulka č.7)

Hodnota vyššího řádu	Počet respondentů (abs.)	Počet respondentů (%)
otevřenost změně	388	19,08 %
Konzervace	645	31,71 %
posílení ega	313	15,39 %
překročení sebe sama	688	33,82 %
Celkem	2034	100,00 %

zdroj: vlastní výpočty na základě dat ESS

Protilehlé hodnoty vyššího řádu v obou dimenzích vykazují patrný rozdíl v počtech respondentů, kteří pod ně spadají. V první dimenzi („otevřenost změně vs. konzervace“) se více respondentů řadí ke „konzervaci“, sdružující hodnoty, které se orientují spíše na dodržování stávajících pořádků oproti „otevřenosti změně“, pod kterou spadají spíše lidé, kteří mají rádi nové životní výzvy, změnu a dobrodružství. Hodnoty vyššího řádu v druhé dimenzi („posílení ega vs. překročení sebe sama“) proti sobě v počtech respondentů vykazují větší rozdíl než hodnoty v předchozí dimenzi. Připomeňme, že hodnoty vyššího řádu „posílení ega“ zahrnuje hodnotové typy moc a úspěch a „překročení sebe sama“ univerzalizmus a benevolence. Rozložení pro českou společnost zatím vypadá dost povzbudivě, kdyby to platilo vskutku obecně, mnohem více lidí by se zajímalo spíše o druhé, o ochranu přírody než o svůj vlastní prospěch. Možný problém vidím v tom, že lidé často věci spíše jen deklarují, ale chovají se jinak. Možná je v tom i jakási ve společnosti zažitá pobídka, že by tomu tak mělo být a více lidí by stydělo to před tazatelem přiznat.

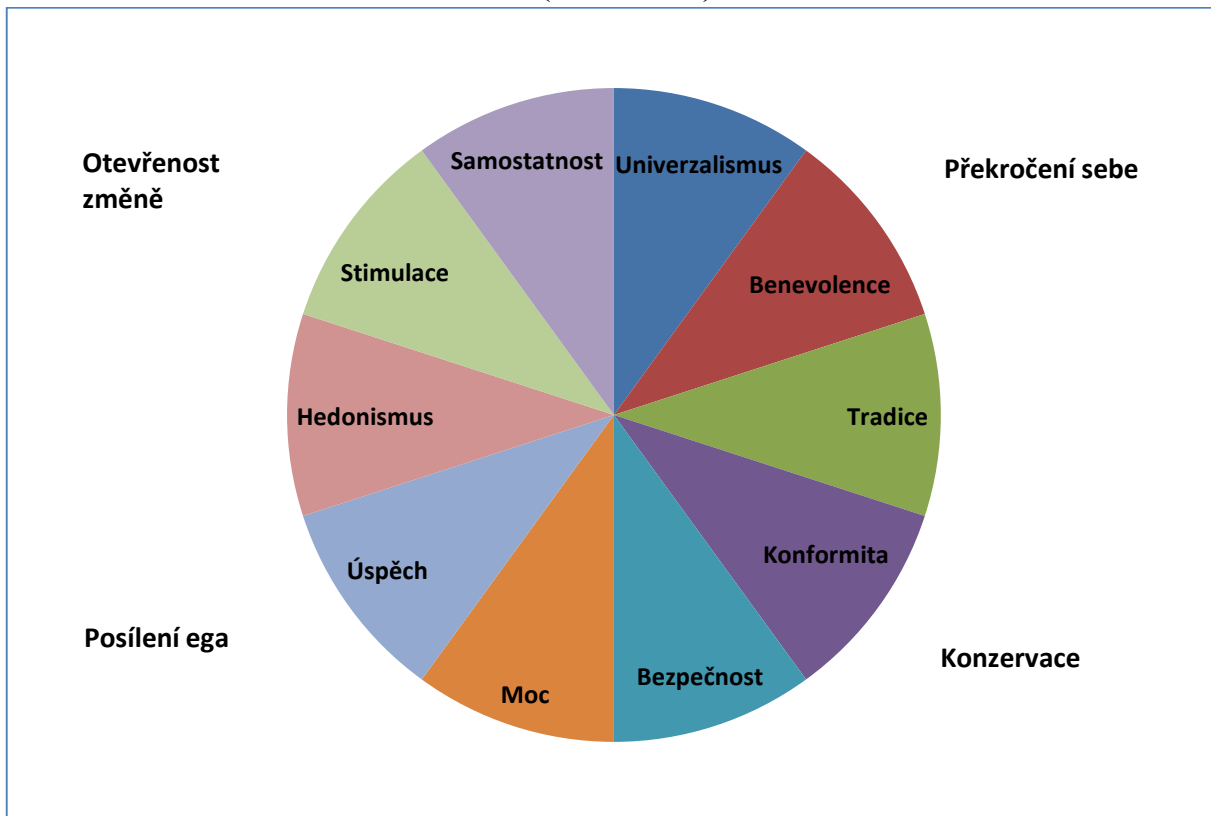
Před samotnou analýzou je potřeba zdůraznit ještě jednu podstatnou věc, která vyplývá z původní teorie a na kterou je důležité při interpretaci myslet - jde o formování hodnot do

motivačního kontinua. Jak již bylo částečně popsáno v teoretické části výše, teorie hodnot umožňuje pojímat hodnoty lidí jako koherentní struktury, deset hodnot tvoří svým (přílehlým nebo protilehlým) umístěním kruhovou strukturu motivačního kontinua. Struktura vychází z popisu situací či přímo konfliktů, které lidé zažívají, když jednají v souladu se svými hodnotami. Na základě této struktury je možné ve vztahu k ostatním proměnným interpretovat úplnou sadu hodnot, nejen pouze jednu nebo několik vybraných a celou interpretaci to zjednodušuje a zároveň informačně rozšiřuje. Integrovaná struktura hodnot může sloužit jako šablona, která pomáhá odhalit odchylky od předem očekávaného průměru, což může být velmi zajímavé, protože je pak možné i interpretovat zvláštní podmínky, které odchylky způsobily a které zvyšují nebo oslabují vztahy s ostatními proměnnými (Schwartz 2013).

Integrovaná struktura má pro vztahy hodnot dva důsledky: hodnoty, které se v kruhové struktuře nacházejí vedle sebe (např. moc a úspěch), by měly mít ve vztahu k jiným proměnným podobné hodnoty. Síla vztahu zkoumané proměnné by se měla rovnoměrně snižovat oběma směry kolem kruhu od hodnoty s nejvyšší pozitivní korelací až k hodnotě s nejvyšší negativní korelací (a naopak). Schwartz (ibid.) tak tvrdí, že když známe hodnotu s nejvyšší a hodnotu s nejnižší korelací vzhledem k určité proměnné, je možné (s určitou mírou pravděpodobnosti) předvídat i korelace ostatních hodnot, které dohromady formují kruhovou strukturu.

Následující zjednodušené schéma graficky zachycuje kontinuitu hodnot a jejich příslušnost ke čtyřem hodnotám vyššího řádu.

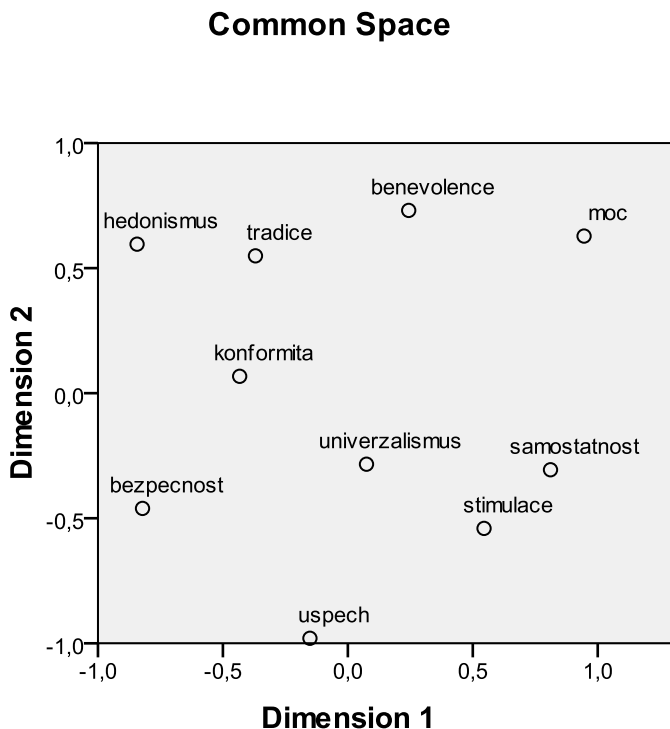
Kruhové motivační kontinuum obecně (Schéma č.1)



zdroj: autorka podle Schwartz 2013

Prakticky se na reálných datech dá teoretickému schématu přiblížit pomocí multidimenzionálního škálování, kdy vzdálenosti mezi hodnotami tvoří vzájemné korelace hodnot, vyjádřené pomocí Pearsonova korelačního koeficientu. Dvourozměrná projekce vztahů hodnot české společnosti pomocí metody Proxscal vyjadřuje vzájemné vztahy hodnot, dvě dimenze byly dle scree plotu a hodnoty stressu 0,192 ideální. Nicméně na základě studia literatury (Řeháková 2006) očekávám, že se výstup svému teoretickému předobrazu podobat příliš nebude.

Schéma vzájemného vztahu hodnot (Schéma č.2)



zdroj: vlastní výpočty na základě dat ESS

Ve schématu je s trochou dobré vůle vidět kruh, který je tvořený hodnotami v pravé horní části obrazce. Hodnoty hedonismus, bezpečnost a úspěch jsou mimo ohraničení tohoto kruhu a ani samy dohromady nic netvoří, navíc jsou od sebe poměrně vzdálené. U schématu nejde jen o vizuální vjem kruhu, důležité jsou i vzájemné vzdálenosti hodnot, které jsou v teoretickém kontinuu pevně zachyceny, neboť jsou důležitou součástí interpretace. Sousedící hodnoty by si měly být ve vztahu ke zkoumané proměnné podobné a zároveň maximálně odlišné od protilehlých hodnot. Ve schématu, zachycujícím vzájemný vztah hodnot české společnosti, leží blízko sebe hodnoty samostatnost a stimulace stejně jako v teoretickém modelu, univerzalismus je jim též podobný. Od univerzalismu po směru hodinových ručiček leží konformita, tradice a benevolence, což opět teoretickému schématu odpovídá, ačkoli jsou tam tyto tři hodnoty seřazené opačně. Moc už je umístěna mimo naznačené schéma a tři úplně separované proměnné (hedonismus, bezpečnost a úspěch) jsem již zmínila na začátku. Hedonismus je sice zobrazen blízko hodnoty tradice, schématu to ale příliš nepomáhá, neboť v teoretickém modelu jsou tyto dvě hodnoty protilehlé. Neznamena to

ovšem, že jsou tyto tři hodnoty pro českou společnost nedůležité, jak uvidíme dále, všechny se ve výsledcích vztahů hodnot a dalších proměnných objevují, jen si právě v kontextu české společnosti nejsou příliš podobné s ostatními hodnotami. Obecně můžeme říci, že jisté náznaky podobnosti k teoretickému modelu se ve schématu z reálných dat najít dají, nicméně se mu podobají jen velmi vzdáleně, ale dle mého názoru může být považováno za úspěch, že hodnoty vůbec nějaký náznak kruhu tvoří.

2.2 Ověřování hypotéz

V další části textu se budu věnovat ověřování hypotéz, které byly formulovány na konci teoretické části, kde půjde o popis a změření síly vztahu mezi deseti hodnotami a jednou vybranou proměnnou. Tyto proměnné byly vybrány na základě Schwartzova empirického ověřování hodnot a dalších teorií, jde konkrétně o proměnné věk, pohlaví, vzdělání a politická orientace. U všech hypotéz bude použita korelační analýza, protože vhodným způsobem poskytuje obrázek síly vztahu u jednotlivých hodnot. V další části analýzy budou tyto vybrané proměnné pojaty jako nezávislé proměnné v regresní analýze, které budou vysvětlovat jednotlivé hodnoty vyššího řádu. V rámci takto postavené regresní analýzy se vliv proměnných na hodnoty bude dát kontrolovat a zároveň volba hodnot vyššího řádu jako závislé proměnné může pomoci k vysvětlení celého hodnotového spektra.

2.2.1 Korelační analýza proměnné věk

Hypotéza 1: Hodnotové orientace se mění v závislosti na věku. Hypotéza na základě uvedených teorií (viz teoretická část) předpokládá, že se s vyšším věkem zvyšuje důležitost hodnot bezpečnosti, konformity a tradice, v nižším věku jsou důležitější hodnoty stimulace, hedonismus, úspěch a moc. Z hodnot vyššího řádu bude s věkem pozitivně korelovat „konzervace“ a negativně „otevřenost změn“.

K analýze závislosti hodnotových orientací na věku jsem použila korelační analýzu. Všechny vztahy proměnné věk se všemi hodnotovými typy jsou na základě provedených korelačních analýz statisticky signifikantní na hladině alfa 0,01, hodnoty síly vztahu zkoumaných proměnných uvádím v tabulce. Sílu vztahu mezi věkem a jednotlivými hodnotovými orientacemi (resp. jejich centralizovanými skóry) jsem měřila pomocí Pearsonova korelačního koeficientu.

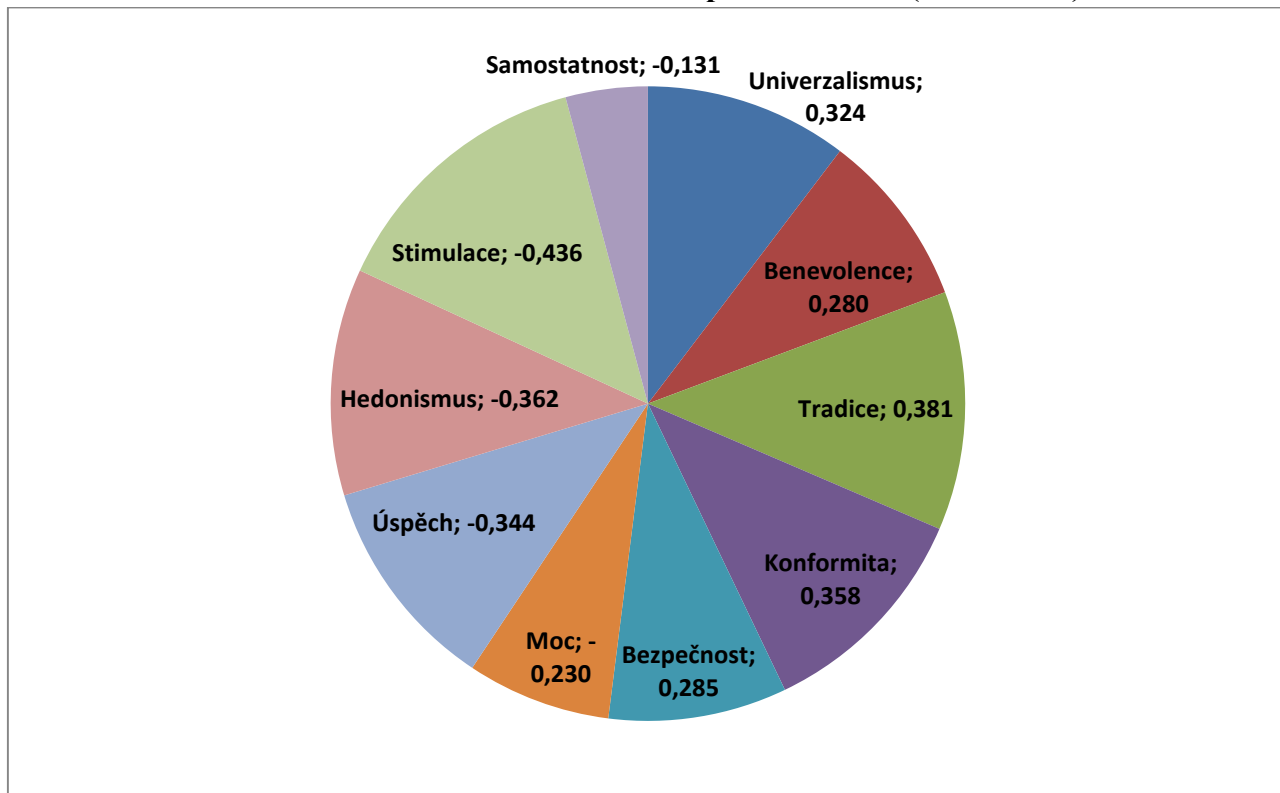
Korelace věk (Tabulka č.8)

Hodnota	Hodnota Pearsonova korelačního koeficientu
Moc	-0,230
Úspěch	-0,344
Hedonismus	-0,362
Stimulace	-0,436
Samostatnost	-0,131
Univerzalismus	0,324
Benevolence	0,280
Tradice	0,381
Konformita	0,358
Bezpečnost	0,285

zdroj: vlastní výpočty na základě dat ESS

Nejvyšší hodnotu Pearsonova korelačního koeficientu má hodnotová orientace stimulace. Hodnota -0,436 vykazuje relativně silný vztah mezi věkem a stimulací, zvláště vezmeme-li v úvahu, že změnu hodnotových orientací ovlivňuje ještě celá řada dalších faktorů, nejen věk (což bude dále zkoumáno). Připomeňme, že hodnota stimulace byla operacionalizována jako vzrušení, novost a výzva v životě, lidé hodnotili podobnost portrétům, kde upřednostňovali překvapení, nové aktivity, velký počet různorodých činností, risk a vzrušující život. I některé další hodnotové orientace vykazují s věkem vztah, který je v sociologii řazen k silnějším, jsou to tradice (0,381), hedonismus (-0,362), konformita (0,358), úspěch (-0,344) a univerzalismus (0,324). Nejnižší hodnotu Pearsonova korelačního koeficientu vykazuje proměnná samostatnost (-0,131), která má s věkem nejmenší vztah, efekt je velmi nízký. Kruhové motivační kontinuum je hodnotami korelačních koeficientů víceméně dodrženo - od stimulace jako hodnoty s nejvyšší negativní korelací se oběma směry korelační koeficienty zvyšují až k protilehlé konformitě a tradici, které mají nejvyšší pozitivní koeficienty.

Schéma motivačního kruhového kontinua - korelace proměnné věk (Schéma č.3)



zdroj: vlastní výpočty na základě dat ESS

Negativní korelace s věkem a zároveň silnější vztah vykazují tedy zejména hodnoty stimulace, hedonismus a úspěch a pozitivní korelace vykazují tradice, konformita a univerzalismus. Takové rozložení, ačkoli je testováno pouze na jednoduchých korelacích, je vcelku logické – v mladším věku se lidé spíše soustředí na dosahování úspěchů, ať už jde o školní výsledky či později počátky budování kariéry, mladí lidé jsou vybízeni si mládí tzv. užít, dokud neprijdou první povinnosti spojené s prací a založením rodiny. Zároveň si to mladí lidé tak i sami přejí, častěji než lidé ve starším věku vyhledávají různá nová dobrodružství, jsou častěji nějakou činností nadšeni a nemají příliš v lásce stereotyp. Mladší lidé jsou častěji než ostatní soustředěni sami na sebe, ve výsledcích je to možné zaznamenat u toho, že hodnoty s nejvyšší negativní korelací se sdružují spíše pod hodnotou vyššího řádu „posílení ega“. S rostoucím věkem se důležitost hodnot stimulace, hedonismu a úspěchu postupně snižuje.

Naopak silnější vztah pozitivních korelací s věkem je možné najít u tradice, konformity a univerzalismu. Se zvyšujícím se věkem se mění životní fáze jedince a mnohdy tak přibývá chuti a potřeby starat se i o druhé, starší lidé jsou častěji než mladší překvapeni změnou, jsou raději, když věci zůstávají stejné. Z toho plyne i větší snaha o dodržování tradic či rodinných rituálů a příklon k náboženství. Z výsledků vyplývá i větší souhlas

s dodržováním společensky nastavených pravidel, pocity určité solidarity s lidmi a větší starost o životní prostředí, než je běžné u mladších lidí. Takové hodnoty souvisí i s životní fází, ve které se starší lidé nacházejí – již jsou častěji usazeni, mají stálého partnera, starší nebo dospělé děti a většinou nehledají nic nového, ke změnám mohou mít i vyloženě odpor.

Vztah věku a hodnot vyššího řádu je samozřejmě velmi podobný výsledkům analýz s jednotlivými hodnotami. Korelace všech čtyř hodnot vyššího řádu s věkem jsou signifikantní, jejich sílu uvádím v tabulce. Nejsilnější negativní korelaci má hodnota vyššího řádu „otevřenost změně“, nejsilnější pozitivní korelaci má protilehlá „konzervace“. S rostoucím věkem se tedy snižuje důležitost hodnot obsažených v „otevřenosti změně“ a zvyšuje důležitost konzervativních hodnot.

Korelace věk (Tabulka č.9)

Hodnota vyššího řádu	Hodnota Pearsonova korelačního koeficientu
otevřenost změně	-0,373
konzervace	0,310
posílení ega	-0,296
překročení sebe sama	0,190

zdroj: vlastní výpočty na základě dat ESS

Z výsledků provedených analýz lze vyvodit závěr, že se hypotéza závislosti hodnot na věku pro českou společnost potvrdila oproti obecnému modelu pouze s malými rozdíly. Původní hypotéza byla založena na výsledcích metody PVQ na datech ze všech populací, kde bylo zjištěno, že s rostoucím věkem roste důležitost hodnot bezpečnosti, konformity a tradice, a zároveň se s rostoucím věkem snižuje důležitost hodnot stimulace, hedonismu, úspěchu a moci. Pro českou společnost se s rostoucím věkem zvyšuje důležitost hodnot tradice, konformity a namísto bezpečnosti je pro české starší lidi důležitější spíše univerzalizmus. Naopak s rostoucím věkem se snižuje důležitost hodnot stimulace, hedonismu a úspěchu; moc čeští mladí lidé nepovažují za jednu z nejdůležitějších hodnot. Druhá část hypotézy, která se týkala hodnot vyššího řádu, se v české společnosti potvrdila – nejvíce negativně s věkem koreluje „otevřenost změně“ a nejvíce pozitivně „konzervace“.

2.2.2 Korelační analýza proměnné pohlaví

Hypotéza 2: Hodnotové orientace se mění v závislosti na pohlaví. Na základě dříve uvedených teorií předpokládám, že pro ženy je důležitější hodnotou benevolence a pro muže moc. Pro ženy pak z hodnot vyššího řádu je důležitější „překročení sebe sama“ a pro muže „posílení ega“.

Do korelační analýzy vstupovaly všechny hodnoty a proměnná pohlaví, která byla překódována tak, aby byly výsledky na první pohled zřejmé (hodnota 1 je označení pro muže, 0 pak pro ženu). Jak je vidět z následující tabulky, vztah mezi pohlavím a jednotlivými orientacemi není u žádné hodnoty příliš silný (zejména v porovnání s předchozí hypotézou), ale alespoň všechny hodnoty určitý vztah vykazují – všechny jsou signifikantní na hladině alfa 0,01.

Korelace pohlaví (Tabulka č.10)

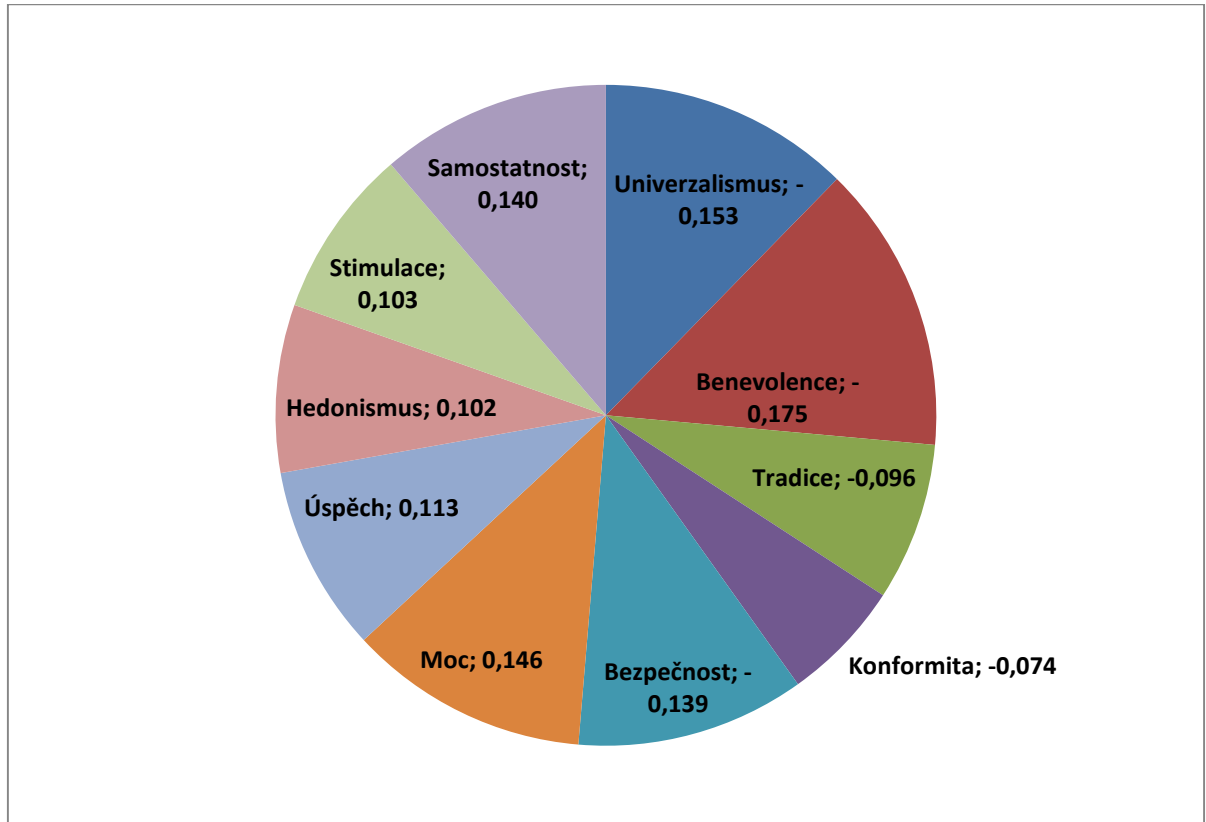
Hodnota	Hodnota Pearsonova korelačního koeficientu
Moc	0,146
Úspěch	0,113
Hedonismus	0,102
Stimulace	0,103
Samostatnost	0,140
Univerzalizmus	-0,153
Benevolence	-0,175
Tradice	-0,096
Konformita	-0,074
Bezpečnost	-0,139

zdroj: vlastní výpočty na základě dat ESS

Na základě korelačních koeficientů je zřejmé, že ačkoli jsou vztahy velmi slabé, polovina hodnot je důležitějších pro ženy, druhá polovina pro muže. Hranice mezi oběma polovinami se stejně jako u věku láme u univerzalizmu. Nejsilnější vztah ze série velmi slabých korelací hodnot s proměnnou pohlaví má hodnota benevolence, která zápornou hodnotou vykazuje důležitost pro ženy. Pro muže je dle korelační analýzy nejdůležitější hodnota moc a samostatnost, nicméně vztah s proměnnou pohlaví je opět velmi slabý. Zřejmě z důvodů nízkých hodnot Pearsonova korelačního koeficientu se kruhové motivační kontinuum pro tuto proměnnou nepřibližuje svému teoretickému vzoru, a tedy nemá ani velkou vypovídající hodnotu. Benevolence jako hodnota s nejvyšším negativním korelačním koeficientem by měla být naproti hodnotě s nejvyšším pozitivním koeficientem a zároveň by se od ní měly koeficienty rovnoměrně zvyšovat právě k protilehlé hodnotě. Jak je vidět

v následujícím schématu, pozitivní korelace (moc a samostatnost) naproti benevolenci nejsou, jsou naopak téměř naproti sobě a rovnoměrné zvyšování také ve schématu nenalezneme.

Schéma motivačního kruhového kontinua - korelace proměnné pohlaví (Schéma č.4)



zdroj: vlastní výpočty na základě dat ESS

Ačkoli jsou výsledné koeficienty velmi nízké, výsledky jsou vcelku logické a v souladu s původní hypotézou. Pro ženy je nejdůležitější hodnotou benevolence, tedy ochrana a potřeba pečovat o lidi, se kterými je člověk v častém kontaktu. Odhaduji, že jde v první řadě o vlastní rodinu, nicméně operacionalizace hodnoty se vztahuje i na přátele a další blízké osoby. Benevolence je typicky ženská vlastnost, i přes rozmáhající se trendy o rovnoprávnosti pohlaví a tím zvyšování nároků na muže o rodinu také pečovat, zůstává v ženách tato potřeba. Benevolence nabývá na významu zejména v pozdějším věku (viz předchozí hypotéza), kdy se mnohé ženy realizují právě spíše v péči rodinu než v kariéře. V dnešních souvislostech je to poněkud zastaralý či tradiční pohled, ale troufám si odhadovat, že platí pořád, protože hodnoty se celospolečensky mění velice pomalu a v ženách může být tato potřeba stále zakořeněná, i když zřejmě u méně žen než dříve, možná i proto je korelační koeficient tak nízký. Naopak pro muže jsou důležitějšími hodnotami samostatnost a moc, které se dají rozvíjet jak v kariéře, tak i nezávisle na ní. Moc často s kariérou souvisí, protože

jednak ji někde musí člověk vůbec dosáhnout, jednak částečně závisí (alespoň v operacionalizaci tohoto výzkumu) na participaci jiných lidí, kteří vyjadřují jedinci respekt a poslouchají ho a zároveň jde v neposlední řadě i o peníze, kterými člověk může svůj mocenský status upevňovat a které mu jej mnohdy předurčují. Samostatnost ve smyslu originálního způsobu řešení situací, kreativního myšlení a nezávislosti na druhých, je možná důsledek určitého společenského tlaku na muže „být chlap“. Samostatnost a moc jim v naplnění této role mohou pomoci. Je nutné nicméně myslet na to, že korelační koeficienty jsou nízké, proto jsou tyto interpretace spíše jen jakýmsi navozením směru uvažování, z výsledků přímo nevyplývají.

Testování závislosti hodnot vyššího řádu na pohlaví v podstatě kopíruje výsledky korelací jednotlivých hodnot. Koeficienty jsou opět velmi slabé, pro ženy je nejdůležitější hodnota vyššího řádu „překročení sama sebe“, kam spadá hodnota benevolence a pro muže jsou důležité obě hodnoty vyššího řádu levé poloviny kruhu, tedy „otevřenost změně“ (hodnota samostatnost) a „posílení ega“ (hodnota moc). Všechny vztahy jsou signifikantní na hladině alfa 0,01.

Korelace pohlaví (Tabulka č.11)

Hodnota vyššího řádu	Hodnota Pearsonova korelačního koeficientu
otevřenost změně	0,133
konzervace	-0,085
posílení ega	0,132
překročení sebe sama	-0,107

zdroj: vlastní výpočty na základě dat ESS

Hypotéza, zčásti založená na teorii a zčásti na datech z celosvětové populace, se potvrdila i pro českou společnost. Ženy více než muži vyznávají hodnotu benevolenci, což v české populaci byla hodnota s nejvyšší korelačním koeficientem a muži spolu s mocí i hodnotu samostatnost. Tím se nepřímo potvrdilo i tradiční genderové uspořádání, kdy jde ženám spíše o péči o druhé a mužům spíše o vlastní prospěch a dominantní status, utvrzený mocí a ne-nutností poslouchat někoho jiného. Korelační koeficienty byly všechny v nízkých hodnotách, proto je nutné výsledky z nich plynoucí pojímat spíše jako naznačení směru chápání a ne nijak dogmaticky.

2.2.3 Korelační analýza proměnné vzdělání

Hypotéza 3: Hodnotové orientace se mění v závislosti na dosaženém vzdělání. Na základě uvedených teorií v části formulace hypotéz odhaduji, že lidé s vyšším vzděláním budou inklinovat spíše k hodnotám samostatnosti a stimulace a pro lidi s nižším vzděláním bude důležitější tradice a konformita. Z hodnot vyššího řádu budou s vyšším vzděláním korelovat „otevřenost změně“ a s nižším vzděláním „konzervace“.

Proměnná vzdělání je definovaná jako nejvyšší dosažené vzdělání respondenta a má 11 kategorií (viz příloha č.3). Do korelační analýzy vstupovala tato proměnná spolu s deseti hodnotovými orientacemi. Zdá se, jakoby se postupně s každou další hypotézou snižovala kvalita dat – u první hypotézy byly vztahy mezi proměnnými poměrně silné, u druhé hypotézy byly korelace alespoň signifikantní a u třetí hypotézy – vztahu vzdělání a hodnotových orientací – téměř polovina korelací ani signifikantních není. Jak je vidět z následující tabulky, jediná hodnota, u které má smysl mluvit o nějakém vztahu se vzděláním je hodnota samostatnost či případně i tradice, ale i tyto mají vztah se vzděláním téměř zanedbatelně slabý. V tabulce korelací jsou zvýrazněny ty hodnoty, které jsou signifikantní na hladině alfa 0,01, ostatní signifikantní nejsou.

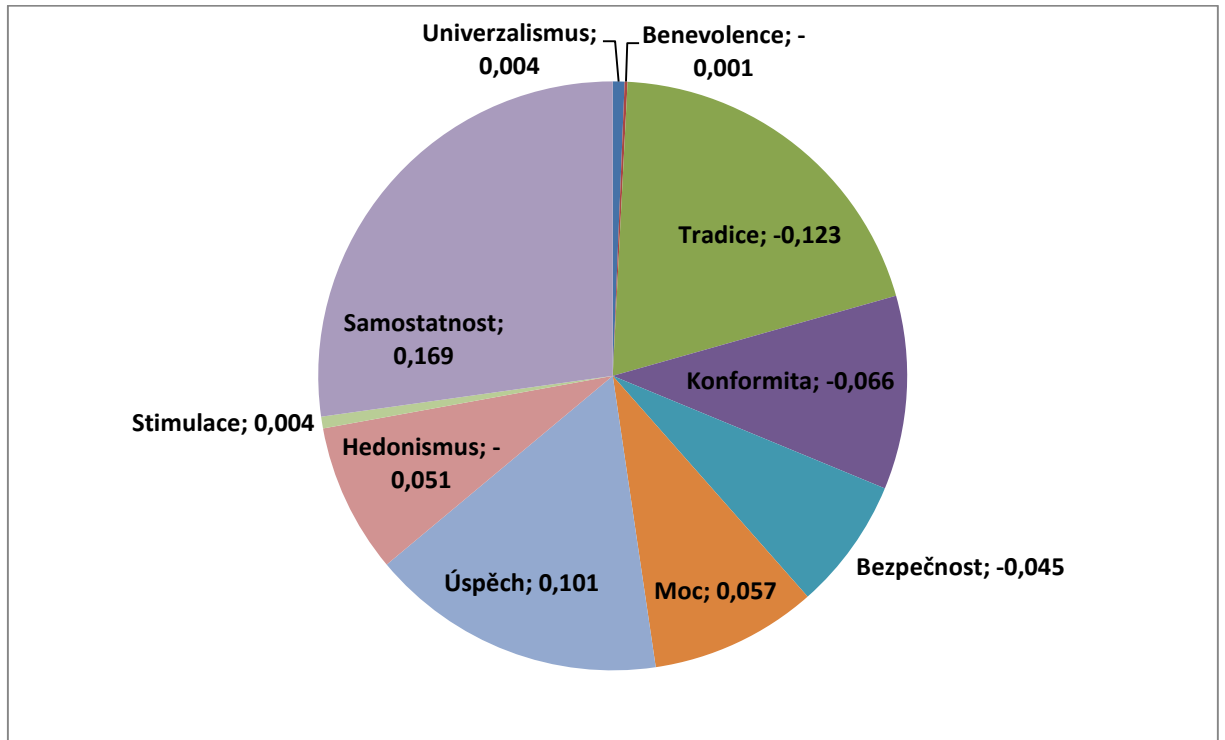
Korelace vzdělání (Tabulka č.12)

Hodnota	Hodnota Pearsonova korelačního koeficientu
Moc	0,057
Úspěch	0,101
Hedonismus	-0,051
Stimulace	0,004
Samostatnost	0,169
Univerzalizmus	0,004
Benevolence	-0,001
Tradice	-0,123
Konformita	-0,066
Bezpečnost	-0,045

zdroj: vlastní výpočty na základě dat ESS

Pro představu přikládám i kruhové motivační kontinuum korelací hodnot se vzděláním, ale obávám se, že vzhledem k tomu, že čtyři hodnoty nejsou signifikantní, nemá smysl na základě tohoto schématu cokoli interpretovat.

Schéma motivačního kruhového kontinua - korelace proměnné vzdělání (Schéma č.5)



zdroj: vlastní výpočty na základě dat ESS

Nejvyšší pozitivní korelaci se vzděláním má hodnota samostatnost, nejvyšší negativní korelaci má hodnota tradice. Takové rozdělení opět podporuje spíše „tradiční“ pohled na rozdíly mezi nižším a vyšším vzděláním, otázkou je, jestli platí ještě i dnes, kdy je v mnohých oborech důležitější osobnost, dovednosti a zkušenosti pracovníka a vzdělání samo o sobě nezaručuje dobrou práci, což může být důsledkem i vzrůstajícího počtu vysokoškoláků. Nicméně výsledky korelační analýzy, jakkoli chabé, spíše tento tradičnější postoj naznačují, v některých oborech jistě stále funguje. Zároveň zřejmě opět platí, že celospolečenská změna zažitých postojů je velmi pomalým procesem a změny, které se ve školství dějí teď, se mohou projevit až za dlouhou dobu. Pro lidi s vyšším vzděláním je tedy důležitější hodnota samostatnost, tito lidé mají jiný životní styl než lidé s nižším vzděláním, často mají potřebu být originální, odlišovat se o ostatních, často vykonávají jiný typ povolání, kde mají větší pravděpodobnost uplatnit kreativitu a být alespoň do jisté míry nezávislí. Lidé s vyšším vzděláním mají větší potřebu být samostatní, rozhodovat se nezávisle na ostatních, mají často potřebu nenechat se „unášet s proudem“. Rozhodně netvrdím, že je tomu tak proto, že by lidé s vyšším vzděláním měli nutně vyšší inteligenci, spíše se domnívám, že je to dané převažujícím životním stylem této skupiny lidí, která souvisí s potřebami, které jsem

jmenovala a může to do jisté míry souviset i se sociálním prostředím, ze kterého lidé s vyšším vzděláním pocházejí, jde zejména o hodnoty, které si lidé osvojí v rodině během socializace.

Podobné vysvětlení může platit i pro lidi s nižším vzděláním, pro které je důležitější tradice. Tradice v operacionalizaci tohoto výzkumu neznámá jen přijetí tradičních a náboženských zvyků, ale i určitou pokoru, skromnost a potřebu nepřítahovat na sebe zbytečně pozornost. Domnívám se, že obě tyto části hodnoty si lidé osvojili právě během primární socializace a to od rodičů, kteří také mají nízké vzdělání. Dále důležitost hodnoty tradice může souviset opět s životním stylem jejích nositelů, lidé s nižším vzděláním častěji hledají určité rady nebo návody pro život ve zvycích, tradicích a částečně i náboženství, často se nedovedou sami rozhodnout a vyhledávají inspiraci u dominantních osobností.

Vysvětlení pro obě tyto hodnoty je opět spíše naznačením či úvahou, na základě takových výsledků není možné vypořádat nějaký silný trend.

Hodnoty vyššího druhu jsou dle korelační analýzy ve vztahu s proměnnou vzdělání signifikantní na hladině alfa 0,01, nicméně vztah podobně jako u jednotlivých hodnot není příliš silný. Zajímavý je fakt, že všechny hodnoty vyššího řádu mají korelační koeficient pozitivní, což je možné vysvětlit tak, že jednotlivé hodnoty s negativním korelačním koeficientem patří do různých hodnot vyššího řádu a nebyly tak silné, aby směr vlivu obrátily pro celou skupinu hodnot. Nejsilnější koeficient má „posílení ega“, kam ovšem nepatří ani jedna z hodnot, které nejsilnější vztah vykazovaly samostatně.

Korelace vzdělání (Tabulka č.13)

Hodnota vyššího řádu	Hodnota Pearsonova korelačního koeficientu
otevřenost změně	0,144
konzervace	0,048
posílení ega	0,176
překročení sebe sama	0,145

zdroj: vlastní výpočty na základě dat ESS

Hypotéza souvislosti hodnot a vzdělání se spíše nepotvrdila, důvodem jsou nízké korelační koeficienty vztahů jednotlivých hodnot a vzdělání. Na základě toho je možné podat pouze náznak vysvětlení vztahu jmenovaných proměnných a to konkrétně hodnot samostatnosti a tradice, které měly s proměnnou vzdělání nejsilnější pozitivní a negativní koeficient, který ale i tak byl příliš slabý. Nicméně obě hodnoty byly součástí původní hypotézy, kde se předpokládalo, že se vzrůstajícím vzděláním více lidí vyznává hodnoty stimulace a samostatnosti oproti zejména konformitě a tradičním hodnotám. Toto rozdělení

proměnných se s ohledem na sílu koeficientů dá potvrdit pouze částečně, vzdělání hodnoty stimulaci a konformitu nijak významně neovlivňuje. Se zvyšujícím se vzděláním se zároveň zvyšuje důležitost hodnoty vyššího řádu „posílení ega“.

2.2.4 Korelační analýza proměnné politická orientace

Hypotéza 4: Hodnotové orientace se mění v závislosti na politické orientaci na levo-pravé škále. Jak jsem uvedla v teoretické části, Schwartz (2013) předpokládá u levicově orientovaných respondentů důraz na univerzalismus, u pravicově orientovaných důraz spíše na bezpečnost. Jiné teorie (viz dříve) řadí univerzalismus spíše k pravici spolu se samostatností a u levého kraje škály očekávají důležitost hodnot benevolence a konformity.

Do korelační analýzy vstupovaly všechny hodnoty a proměnná umístění na levo-pravé škále. Škála má v dotazníku deset hodnot, 0 je levice a 10 pravice, respondent měl sám určit, na jaké místo se svými názory hodí. Všechny korelace byly signifikantní na hladině alfa 0,01, takže určitý vztah mezi proměnnými existuje, síla koeficientů je poměrně nízká, ale vyšší než u předchozích dvou hypotéz.

Korelace umístění na levo-pravé škále (Tabulka č.14)

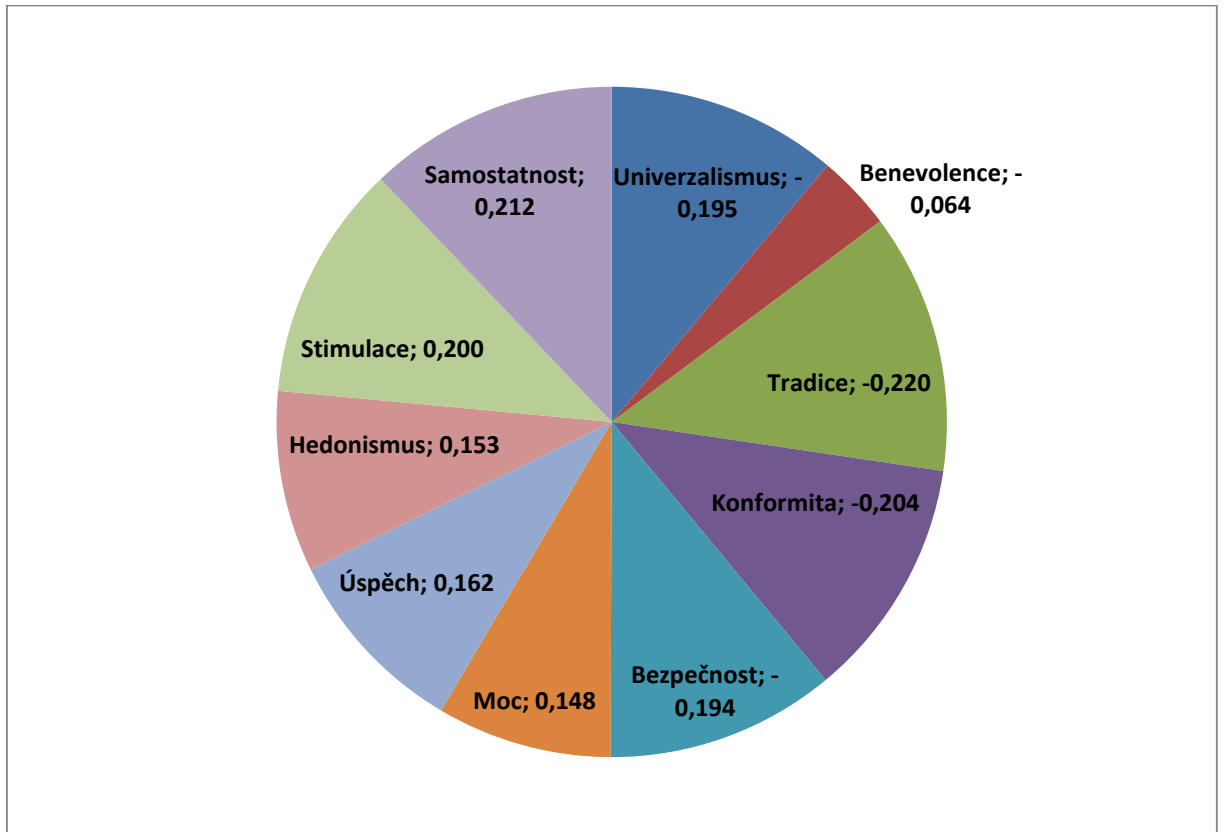
Hodnota	Hodnota Pearsonova korelačního koeficientu
Moc	0,148
Úspěch	0,162
Hedonismus	0,153
Stimulace	0,200
Samostatnost	0,212
Univerzalismus	-0,195
Benevolence	-0,064
Tradice	-0,220
Konformita	-0,204
Bezpečnost	-0,194

zdroj: vlastní výpočty na základě dat ESS

Směr koeficientů se opět láme u univerzalismu, nejvyšší pozitivní koeficient (tedy příklon k pravici) má hodnota samostatnost a nejvyšší negativní (příklon k levici) je možné najít u tradice. Více než hodnota 0,2, což bývá označováno jako minimální bod, od kterého je vůbec možné o vztahu proměnných mluvit (např. Hendl 2004), mají i hodnoty stimulace (0,2) a konformita (-0,204). Umístění hodnot s vyšším koeficientem v kruhovém motivačním kontinuu je víceméně tak, jak by dle teorie mělo být – hodnoty s nejvyšším pozitivním

koeficientem (samostatnost a stimulace) jsou skoro naproti hodnotám s nejvyšším negativním koeficientem (tradice a konformita). Nicméně koeficienty ostatních hodnot by se mezi nimi měly rovnoměrně snižovat/zvyšovat, což se neděje a proto opět není možné provést patřičnou interpretaci vztahu všech hodnot k proměnné pouze na základě schématu kruhového kontinua.

Schéma motivačního kruhového kontinua - korelace proměnné umístění na L-P škále (Schéma č.6)



zdroj: vlastní výpočty na základě dat ESS

Hodnoty tradice a samostatnost měly nejvyšší koeficienty se stejnými znaménky i v souvislosti se vzděláním, i když vztah je silnější s proměnnou umístění na levo-pravé škále. Tento fakt samozřejmě nemusí v souvislosti s hodnotami nic znamenat, nicméně korelace proměnných vzdělání a umístění na levo-pravé škále je signifikantní s koeficientem 0,19 a i rozložení četností v kontingenční tabulce potvrzuje, že lidé s vyšším vzděláním se řadí spíše do pravé části politické škály.

S umístěním na škále spíše vlevo souvisí význam hodnot tradice a konformity. Pro lidi s levicovějším pohledem je důležité dodržování zvyků, které se předávají v rodině, komunitě nebo náboženství, zároveň mají specifické osobní vlastnosti – říkají, že je pro ně důležité být pokorný, skromný a nesnaží se na sebe přitahovat pozornost. Žijí „spořádaným životem“ a

dají hodně na ostatní lidi - není jim jedno, co si o nich ostatní myslí a snaží se chovat tak, jakoby byli stále pozorováni a věří, že by lidé měli dělat to, co se jim řekne. Naopak lidé, kteří volili umístění na škále spíše vpravo, vyznávají nejvíce hodnoty samostatnosti a stimulace. Tito lidé jsou rádi nezávislí, kreativní a zvědaví, touží se sami svobodně rozhodovat a dělat věci originálním způsobem. Mají rádi nové věci, překvapení a dobrodružství. Odpověďmi na otázku proč je rozdělení takto koncipováno, bychom se dostali do složitých politicko-hodnotových teorií, kterým jsou věnované celé samostatné výzkumy. Domnívám se, že umístění na politické levo-pravé škále souvisí s mnoha dalšími ukazateli, jako je zmíněné vzdělání, ale i obor nebo velikost místa bydliště.

Jak je vidět z kruhového schématu, hodnoty s nejvyššími koeficienty na obou pólech spadají pod hodnoty vyššího řádu „otevřenost změně“ a „konzervace“, ale větší korelační koeficient má s proměnou umístění na levo-pravé škále hodnota vyššího řádu „otevřenost změně“, kam patří stimulace a samostatnost, tedy hodnoty, které jsou důležitější pro pravicově orientované respondenty.

Korelace umístění na L-P škále (Tabulka č.15)

Hodnota vyššího řádu	Hodnota Pearsonova korelačního koeficientu
otevřenost změně	0,241
konzervace	-0,152
posílení ega	0,189
překročení sebe sama	-0,042

zdroj: vlastní výpočty na základě dat ESS

Výsledky korelační analýzy hypotézu potvrdily pouze částečně. Umístění na levo-pravé politické škále má na hodnoty vliv, některé hodnoty jsou ale jiné, než byly v původně hypotézy předpokládány. Výsledky ukázaly, že pro respondenty s příklonem k levici jsou důležitější hodnoty tradice a konformita, původní hypotéza hovořila o benevolenci a konformitě. U pravicověji orientovaných jedinců se také změnila jedna ze dvou hodnot – místo předpokládaného univerzalizmu a samostatnosti, lidé určovali spíše stimulaci, samostatnost zůstala.

2.3 Regresní analýza

Výše jsem uváděla, že hodnoty vyššího řádu je vhodné do analýzy použít, když není přípustná nízká reliabilita jednotlivých deseti orientací a že je třeba myslet na to, že použitím jejich sloučení do čtyř skupin je možné ztratit část informace, kterou poskytuje jejich vzájemný rozdíl. Nicméně pro použití hodnot vyššího řádu do regresní analýzy mluví jedna jejich výhoda – dá se při jejich použití jako závisle proměnné poměrně snadno obsáhnout celé hodnotové spektrum (bez nutnosti provádět deset regresních analýz s každou jednotlivou hodnotovou orientací). Tuto výhodu využiji v následující části textu.

Do vícerozměrné regresní analýzy tedy bude vstupovat vždy jedna hodnota vyššího řádu jako závisle proměnná a bude ji vysvětlovat několik nezávislých proměnných, což jsou ty samé, které jsem zkoumala při ověřování hypotéz. Jsou to dvě kategorické proměnné – věk, orientace na politické levo-pravé desetibodové škále, jedna binární proměnná – pohlaví. Čtyři kategorie vzdělání (ZŠ, vyučení, SŠ a VŠ) jsou do regresní analýzy použity jako tři dummy proměnné s referenční kategorií VŠ. Pomocí vícerozměrných regresních analýz se budu snažit popsat důležitost jednotlivých hodnot vyššího řádu pro českou společnost za kontroly vlivu uvedených proměnných. Regresní analýza byla provedena na vzorku 1615 respondentů ze stejného souboru jako předchozí analýzy, program tedy vyloučil z důvodů chybějících pozorování téměř 300 respondentů. Všechny analýzy se čtyřmi různými závisle proměnnými mají předpoklady pro regresní analýzu v pořádku - závisle proměnná má rozložení dle grafu podobné normálnímu, multivarietní normalita dodržena není, protože proměnné mají od normálního rozložení odchylky, nicméně se mu také alespoň blíží. Homoskedasticita je více méně dodržena, nezávisle proměnné se závisle proměnnou ve všech případech korelují a zároveň nezávisle proměnné nekorelují mezi sebou - s multikolinearitou dle tolerance kolem čísla 0,9 u všech analýz problém není (u dummy proměnných vzdělání se nicméně tolerance pohybuje kolem 0,5), vztah mezi závisle a nezávisle proměnnými je lineární. Nezávisle proměnné jsou signifikantní na hladině alfa 0,01, pokud není uvedeno jinak. V následující tabulce uvádím přehled regresních koeficientů u všech analýz:

Regresní koeficienty (Tabulka č. 16)

Regrese	otevřenost změně	konzervace	překročení sebe sama	posílení ega
věk	-0,150	+0,013	+0,008	-0,014
pohlaví	+0,287	-0,161	-0,182	+0,262
L-P škála	+0,046	-0,028	-0,007²¹	+0,040
vzdělání (ZŠ=1)	-0,327	-0,305	-0,387	-0,591
vzdělání (vyuč.=1)	-0,435	-0,084	-0,285	-0,511
vzdělání (SŠ=1)	-0,172	-0,074	-0,131	-0,338

zdroj: vlastní výpočty na základě dat ESS

2.3.1 Hodnota vyššího řádu „otevřenost změně“

Do vícerozměrné regresní analýzy vstupovala hodnota vyššího řádu „otevřenost změně“ a vysvětlující proměnné (věk, pohlaví, levo-pravá orientace, 3 dummy proměnné vzdělání). F test je v analýze signifikantní na hladině alfa 0,01, takže je možné zamítnout nulovou hypotézu o tom, že závisle a nezávisle proměnné nemají žádný vztah. Dle adjustovaného R^2 všechny nezávisle proměnné dohromady vysvětlují 18% variability.

Vzhledem k závisle proměnné – hodnotě vyššího řádu „otevřenost změně“, je jedinečný přínos jednotlivých koeficientů nezávisle proměnných takový: s nárůstem věku o jednotku a zároveň se statistickou kontrolou ostatních proměnných se snižuje důležitost „otevřenosti změně“ o 0,15 bodu škály. Závisle proměnná je dále se statistickou kontrolou ostatních proměnných důležitější pro muže, politická orientace na levo-pravé škále také není zanedbatelná – se statistickou kontrolou ostatních proměnných se vliv také zvyšuje a to o 0,046 bodu škály s každým zvýšením o jednotku (tedy blíže k pravici). Závisle proměnná je se statistickou kontrolou ostatních proměnných důležitější pro vysokoškolsky vzdělané respondenty vůči všem s nižším stupněm vzdělání (ZŠ, vyučení, SŠ).

Hodnota vyššího řádu „otevřenost změně“ je tvořena hodnotami samostatnost, stimulace a hedonismus. Výsledky regresní analýzy odpovídají představě o občanech české společnosti, kterou si čtenář mohl již vytvořit na základě výsledků předchozí části textu. „Otevřenost změně“, tedy mix touhy po dobrodružství, překvapení, potřeby rozhodovat se o vlastním životě samostatně a zároveň požadavek na „užívání si života“ je blízký mladým mužům s vyšším vzděláním a politickou orientací spíše doprava. Je pochopitelné, že se důležitost této hodnoty vyššího řádu s věkem snižuje, protože člověk zraje, mění se a přechází do jiných životních fází. Zároveň je pochopitelné, že je důležitost této hodnoty vyšší pro vysokoškoláky, neboť jak už jsem poukázala výše, lidé s vyšším vzděláním preferují

²¹ Proměnná není signifikantní.

samostatné rozhodování, neradi dělají věci jen proto, že jim to někdo nařídil. Může s tím i okrajově souviset i ekonomická situace této skupiny lidí, mají více peněz, proto si mohou i více a různými způsoby „užívat života“.

2.3.2 Hodnota vyššího řádu „konzervace“

Do vícerozměrné regresní analýzy vstupovala závisle proměnná hodnota vyššího řádu „konzervace“ a stejný set nezávisle proměnných jako v předchozím případě, tedy věk, pohlaví, tři dummy proměnné vzdělání a orientace na politické levo-pravé škále.

F-test je signifikantní, nezávisle proměnné dle adjustovaného R^2 společně vysvětlují 11 % variability. Vzhledem k tomu, že hodnota vyššího řádu „konzervace“ je na opačném pólu dimenze než „otevřenost změně“, je vcelku pochopitelné, že se jednotlivé regresní koeficienty od předchozí analýzy poměrně výrazně liší. Důležitost „konzervace“ se zvyšuje s věkem a to o 0,013 bodu škály s každou další jednotkou věku. Tato závislá proměnná je důležitější pro ženy vůči mužům a pro vysokoškoláky vůči ostatním zkoumaným stupňům vzdělání. Důležitost „konzervace“ se snižuje s posunem na levo-pravé škále o jednotku o 0,028 bodu, tedy směrem doleva. Všechny uvedené změny závisle proměnné vlivem změny nezávisle proměnné se dějí při statistické kontrole ostatních proměnných.

„Konzervace“ jako hodnota vyššího řádu je definovaná hodnotami bezpečnost, konformita a tradice. Na rozdíl od předchozí hodnoty vyššího řádu, je tato hodnota důležitější zejména pro ženy, starší lidi, respondenty s vyšším vzděláním a orientací na levo-pravé škály spíše doleva. Takoví lidé hledají spíše jistoty, které jim může nabídnout jednak tradice a náboženství, ale i soukromé rituály, chování se stále stejným způsobem a předvídatelné situace. Orientace na škále vlevo může souviset s požadavkem zajištění bezpečného prostředí ze strany státu a jistoty a bezpečnosti v důchodovém věku. Lidé, kteří spadají pod tento typ, se domnívají, že lidé by se měli chovat spořádaně a dodržovat nastavená společenská pravidla, což také může souviset s věkem. Starší člověk má na rozdíl od mladších lidí více životních zkušeností, mohl se častěji setkat s nesprávným jednáním, které se danému člověku nevyplatilo, či naopak může vidět hodně lidí, kterým nelegitimní chování ve společnosti prochází. Oba případy mohou jedince inspirovat k požadavku dodržování pravidel u všech. Zároveň se u starších lidí tolik neprojevuje potřeba vzdoru jako u mladších lidí.

2.3.3 Hodnota vyššího řádu „překročení sebe sama“

Do další vícerozměrné regresní analýzy vstupovaly opět stejné nezávisle proměnné a závisle proměnná hodnota vyššího řádu „překročení sebe sama“. Předpoklady byly stejně jako v předchozích případech v pořádku. F test je signifikantní na hladině alfa 0,01, takže nezávisle proměnné společně přínos pro vysvětlení závisle proměnné mají, ale na rozdíl od předchozích dvou regresí je variabilita modelu nižší – věk, pohlaví, tři dummy proměnné vzdělání a politická orientace vysvětlují společně 6 % variability. Samostatný přínos nezávisle proměnné politická orientace není signifikantní, takže jej v interpretaci nebudu zmiňovat. Po vyřazení této proměnné se celková variabilita modelu zvýšila na 7 %.

Důležitost hodnoty vyššího řádu „překročení sebe sama“ se zvyšuje s věkem a to s každým rokem o 0,008 bodu škály, dále je tato hodnota důležitější pro ženy oproti mužům a pro vysokoškoláky vůči respondentům s nižším stupněm vzdělání, vždy se statistickou kontrolou ostatních proměnných.

Hodnota vyššího řádu „překročení sama sebe“ je tvořena hodnotami univerzalismem a benevolencí. Lidé, kteří ji vyznávají, se tedy vyznačují pochopením, tolerancí, sklonem k ochraně přírody, prosazováním rovnosti příležitostí, pomoci ostatním lidem či loajalitou k přátelům. Takové charakteristiky jsou bližší ženám, ptát se proč, je otázka spíše psychologická, já si troufám odhadnout, že je to dílem důvod přirozený, dílem vštípený socializací. Posílení důležitosti této hodnoty s věkem patrně souvisí stejně jako u předchozích případů s životní fází, zejména se vznikem vlastní prokreační rodiny. Někdy i orientace na rodinu s věkem roste, zejména u žen. Ženy se dle mého názoru orientují spíše na tu část hodnoty vyššího řádu, která je tvořena hodnotou benevolencí – tedy zájem a případná pomoc blízkým osobám, rodině či přátelům. S druhou částí hodnoty vyššího řádu, která je tvořena univerzalismem (tedy rovnost příležitostí, ochrana přírody a potřeba porozumění ostatním), je spojeno podle mě spíše vzdělání. Lidé s vyšším vzděláním mají často právě širší vidění pomoci a obecně širší přehled než je orientace pouze na jim blízké okolí.

2.3.4 Hodnota vyššího řádu „posílení ega“

Do poslední vícerozměrné regrese opět vstupovaly všechny nezávisle proměnné, které měly vysvětlit část variance hodnoty vyššího řádu „posílení ega“. Model je dle F testu signifikantní na hladině alfa 0,01, takže je možné zamítnout nulovou hypotézu o tom, že závisle a nezávisle proměnné spolu nesouvisí. Všechny nezávisle proměnné dohromady vysvětlují 13 % variability. S rostoucím věkem se snižuje důležitost hodnoty vyššího řádu „posílení ega“ a to o 0,014 bodu škály s každým rokem, dále je tato hodnota důležitější spíše pro muže a pro respondenty s vysokoškolským vzděláním oproti ostatním stupňům vzdělání.

Důležitost „posílení ega“ se zvyšuje v důsledku posunu na levo-pravé škále o jednotku, konkrétně o 0,04 bodu škály, tedy směrem doprava. Všechny změny se dějí při statistické kontrole ostatních proměnných.

„Posílení ega“ se ve schématu kruhového motivačního kontinua nachází na opačném pólu než hodnota vyššího řádu „překročení sebe sama“ a je tvořeno hodnotami moci a úspěchem. Jedinci, kteří do toho typu patří, se orientují především sami na sebe, chtějí být bohatí, respektovaní, úspěšní a obdivovaní. Dle mého názoru jsou často orientovaní na kariéru, kde mohou těchto charakteristik dosahovat. Je vcelku logické, že je důležitost této hodnoty patrná více u mužů, v mladším věku, s vyšším vzděláním a s pravicovou orientací (ne nutně dohromady). Jak již bylo poukázáno výše, ženy a starší lidé se v české společnosti více než na sebe a svou kariéru orientují na rodinu či obecně pomoc ostatním a jak je ze směru regrese patrné, tento stav není daný navždy, ale naopak se vyvíjí.

Čtyři hodnoty vyššího řádu tvoří dvě protilehlé dimenze, což je patrné jednak z teoretického modelu a zároveň to potvrdily i regresní koeficienty u analýz, které byly u dvou protilehlých hodnot opačné. Pouze u nezávisle proměnné vzdělání byly regresní koeficienty vždy v záporných číslech (tedy směrem k referenční kategorii VŠ). Může to být chyba modelu nebo proměnných samotných (nicméně při pokusu dát do regresní analýzy vzdělání jako kategoriální proměnnou s 11 kategoriemi byly výsledky stejné), ale vzhledem k tomu, že je model obecně signifikantní a navíc ve shodě s teorií a přínos vzdělání byl také vždy signifikantní, nejspíše to tak v české společnosti funguje – jakákoli změna hodnot vyššího řádu je podmíněna vyšším vzděláním. Nelze z toho činit žádné další závěry, nejméně to, že se lidem s nižším vzděláním nemění hodnotové priority. Výsledná znaménka u všech regresních koeficientů mohou souviset např. se změnou vzdělanostní struktury, která se vyvíjí právě směrem k rostoucímu vzděláním obecně, takže nižší vzdělání může ztrácet vliv.

Závěr

Ve své diplomové práci jsem se pokusila dosáhnout dvou cílů, jedním z nich byl teoretický a metodologický popis postupu při využití Schwartzovy metody PVQ a druhým cílem bylo samotné měření hodnot české společnosti za využití právě této metody.

Výsledky korelačních a regresních analýz ukázaly, že hodnotové orientace se v české společnosti drží spíše v tradičních kolejích a vliv současných trendů není příliš patrný, ať již se jedná o genderovou a věkovou emancipaci či vliv změny vzdělanostní struktury. Ženy dle výsledků vyznávají nejvíce hodnotu benevolence a univerzalizmu, jejich nejdůležitější hodnotou je tedy pomoc druhým, potřeba se o ně postarat a zaopatřit je. Tato potřeba se týká jednak jejich vlastní rodiny, ale vidí smysl i v ochraně přírody a pomáhání i dalším lidem. Muži jsou naopak orientováni zejména na hodnoty samostatnosti a moci, nejdůležitější tedy pro ně je svoboda rozhodování se o různých aspektech vlastního života, možnost kreativního vyjádření a potřeba být respektován ostatními lidmi. U korelační analýzy proměnné pohlaví s deseti základními hodnotami byly korelační koeficienty velmi nízké, proto je třeba chápat tento výklad spíše jen jako navození směru uvažování, není možné tvrdit, že platí plošně.

S věkem podle výsledků analýz nejvíce souvisejí hodnoty stimulace, hedonismus a úspěch (pro mladší lidi) a tradice, konformita a univerzalizmus (pro starší lidi). Mladí lidé se více soustředí na dosahování úspěchů, častěji než starší lidé vyhledávají různá nová dobrodružství, jsou více soustředěni sami na sebe. S rostoucím věkem se tyto hodnoty snižují a do popředí se dostává větší ohled a starost o ostatní lidi, starší lidé také dle výsledků vykazují větší příklon k náboženství, k tradicím a různým soukromým rituálům. Starší lidé se dále častěji než mladší přiklánějí k dodržování společensky nastavených pravidel a ochraně životního prostředí.

Vztah proměnné vzdělání a deseti hodnotových orientací byl v korelačních analýzách často nesignifikantní, a pokud signifikantní byl, síla vztahu byla velmi slabá. Proto je nutné brát interpretace u této proměnné také spíše jen jako naznačení možných výsledků. Nejsilnější vztah se vzděláním měly proměnné samostatnost a tradice. Samostatnost jako potřeba se samostatně rozhodovat, být kreativní a nezávislí na ostatních lidech souvisela s vyšším vzděláním a naopak s nižším souvisela hodnota tradice, kde převažuje přijetí tradičních zvyků a určitá pokora a skromnost v jednání s lidmi.

Orientace na levo-pravé politické škále vykazuje dle korelací nejsilnější vztah s hodnotami tradice a konformita (směrem doleva) a samostatnost a stimulace (směrem doprava). Pro levicově orientované Čechy jsou tedy důležité tradice, které se předávají v rodině, komunitě nebo náboženství a snaží se žít konformním životem, dbají o to, co si o

nich okolí myslí a věří, že lidé by měli dělat to, co se jim řekne. Naopak pravicově založení Češi jsou dle výsledků analýzy rádi nezávislí, zvědaví, kreativní a vyhledávají stále nové věci a změny.

Zkoumání čtyř hodnot vyššího řádu, které dohromady tvoří celé hodnotové spektrum, pomocí vysvětlujících proměnných věku, pohlaví, vzdělání a politické orientace, přineslo také výsledky, které také napovídají spíše tradičnějšímu pohledu na českou společnost. Hodnota vyššího řádu „otevřenost změně“, tedy seskupení samostatnosti, stimulace a hedonismu, je blízké mladým mužům s vyšším vzděláním a politickou orientací spíše doprava (ovšem ne nutně vždy dohromady). Opačnou hodnotu vyššího řádu „konzervaci“, tvořenou hodnotami bezpečnost, konformita a tradice, vyznávají spíše starší lidé, častěji ženy, lidé s vyšším vzděláním či politickou orientací doleva. „Překročení sebe sama“ jako hodnota vyššího řádu, tvořena hodnotami univerzalizmem a benevolencí, je bližší ženám a vysokoškolákům a její důležitost se zvyšuje s věkem. Její opak – hodnota „posílení ega“, tvořená hodnotami moc a úspěch, je důležitější pro muže, pro vysokoškoláky, s věkem se snižuje a důležitost roste s posunem na politické škále směrem doprava.

Na základě analýz provedených dle Schwartzovy metody portrétového hodnocení jsem se pokusila popsat celospolečenské hodnoty v české společnosti. Ukázalo se, že se české hodnoty od výsledků Schwarzova zkoumání na všech světových společnostech liší jen málo, a že se hodnoty jednotlivců mění v čase a v závislosti na různých faktorech. V textu jsem vyslovila názor, že je celospolečenská změna hodnot pomalým procesem, což je patrné z toho, že lidé stále zastávají spíše „tradičnější“ pohled na svět. Srovnání hodnot nyní a dříve - třeba před padesáti lety (samozřejmě pokud by existoval vhodný empirický materiál) může být vhodným návrhem, jak v téma dále rozvíjet a hlouběji zkoumat.

Seznam použité literatury

- BALES, R.F., COUCH, A.S.: *The Value Profile: A Factor Analysis Study of Value Statements*. Sociological Inquiry vol. 39. 1969.
- BALL-ROKEACH, Sandra J.; LOGGES, William, E.: *Choosing Equality: The Correspondence Between Attitude About Race And the Value of Equality*. Journal of Social Issues vol. 50. 1994.
- CORTINA, Jose M.: *What is Coefficient Alpha? An Examination of Theory and Applications*. Journal of Applied Psychology vol. 78. 1993.
- ESS (European Social Survey): *About the European Social Survey*. [online]. 2013. dostupné z <http://www.europeansocialsurvey.org/about/>
- ESS (European Social Survey): *European Social Survey: Informace o projektu*. [online]. 2013. dostupné z <http://ess.soc.cas.cz/>
- GILLIGAN, Carol: *Jiným hlasem*. Portál. Praha 2001.
- HENDL, Jan: *Přehled statistických metod zpracování dat: analýza a metaanalýza dat*. Portál. Praha 2004.
- HITLIN, S., PILIAVIN, J.A.: *Values: Reviving a Dormant Concept*. Annual Reviews 2004.
- HNILICA, Karel: *Vývoj a změny hodnot v dospělosti*. Československá psychologie 51. 2007.
- Velký sociologický slovník I A/O*. Karolinum. Praha 1996.
- HOFSTEDE, Geert; HOFSTEDE, Gert Jan: *Kultury a organizace: software lidské mysli: spolupráce mezi kulturami a její důležitost pro přežití*. Linde. Praha 2007.
- HORÁKOVÁ, Naděžda: *Co je pro nás v životě důležité?* Naše společnost 2005/2. Praha 2005.
- JANČÍKOVÁ, Alexandra: *Organizační kultura a řízení kvality*. Rigorózní práce. Masarykova univerzita, Ekonomicko-správní fakulta. Brno 2008.
- JONES, M.L.: *Hofstede – Culturally questionable?* Oxford Business & Economics Conference. 24-26 June, Oxford, UK 2007.
- KATRŇÁK, Tomáš: *Odsouzení k manuální práci: Vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. SLON. Praha 2004.
- KLUCKHOHN, C.: *Values and Values Orientations in the Theory of Action*. cit. dle HITLIN, S., PILIAVIN, J.A.: *Values: Reviving a Dormant Concept*. Annual Reviews 2004.
- KOTRUSOVÁ, Mirjam: *Hodnoty a ideologie jako faktory ovlivňující a utvářející sociální politiku*. Slidy k přednáškám z Úvodu do sociální politiky. FSV UK 2012. dostupné z <http://samba.fsv.cuni.cz/~kotrsov/Uvod%20do%20socialni%20politiky/2.%20prednaska%20Hodnoty%20a%20ideologie%20v%20SP.ppt>

- KREIDL, Martin: *Metody měření validity a reliability*. Socioweb. 2004.
- MATĚJŮ, Petr, VLACHOVÁ, Klára: *Role politiky relevantních hodnot ve volebním rozhodování v České republice*. Sociologický časopis vol. 34. Praha 1998.
- PRUDKÝ, Libor: *Přístupy k sociologickému empirickému zkoumání hodnot*. CESES FSV UK. Praha 2007.
- PRUDKÝ, Libor a kol.: *Inventura hodnot. Výsledky sociologických výzkumů hodnot ve společnosti České republiky*. Academia. Praha 2009a.
- PRUDKÝ, Libor a kol.: *Studie o hodnotách*. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk. Praha 2009b.
- RABUŠIC, Ladislav: *Je česká společnost „postmaterialistická“?* Sociologický časopis vol. 36. Praha 2000.
- RENNER, Walter: *Human values: a lexical perspective*. Personality and Individual Differences vol. 31. 2003.
- ROKEACH, Milton: *Change and Stability in American Value System*. Public Opinion Quarterly, vol. 38. 1974.
- ROKEACH, M., BALL-ROKEACH, S.J.: *Stability and Change in American Values*. American Psychologist 44. 1989.
- ŘEHÁKOVÁ, Blanka: *Měření hodnotových orientací metodou hodnotových portrétů S. H. Schwartze*. Sociologický časopis vol. 42. Praha 2006.
- SCHAIE, K.V., WALLIS, S.L.: *Adult development and ageing*. HarperColins. New York 1991.
- SCHOLL-SCHAAF, M.: *Werhaltung und Wertsystem. Ein Plädoyer für die Verwendung des Wertbegriffs in der Socialpsychology*. Bouvier. Bonn 1975. cit. dle PRUDKÝ, Libor a kol.: *Studie o hodnotách*. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk. Praha 2009b.
- SCHWARTZ, Shalom H.; BILSKY, Wolfgang: *Towards A Universal Psychological Structure of Human Values*. Journal of personality and Social Psychology vol. 53. 1987.
- SCHWARTZ, Shalom H.; BILSKY, Wolfgang: *Towards a Theory of Universal Content and Structure of Values: Extensions and Cross-Cultural Explications*. Journal of personality and Social Psychology vol. 58. 1990.
- SCHWARTZ, Shalom H.: *Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries*. Advances in Experimental Social Psychology vol. 25. 1992.
- SCHWARTZ, Shalom H.: *Are There Universal Aspects in the Structure and Contents of Human Values?* Journal of Social Issues vol. 50. 1994.

- SCHWARTZ, Shalom H. et al.: *Extending the Cross-Cultural Validity of the Theory of Basic Human Values with a Different Method of Measurement*. Journal of Cross-Cultural Psychology vol.52. 2001.
- SCHWARTZ, Shalom H.: *A Theory of Cultural Value Orientations: Explication and Application*. Comparative Sociology vol 5. 2006
- SCHWARTZ, Shalom H. et al.: *Refining the Theory of Basic Individual Values*. Journal of Personality and Social Psychology vol. 103. 2012.
- SCHWARTZ, Shalom: *Human Values*. ESS EduNet. [online]. 2013. Dostupné z: <http://essedunet.nsd.uib.no/cms/topics/1/>
- VÁVRA, Martin: *Hodnotový portrét evropských zemí. Srovnávací analýza s použitím přístupu Shaloma Schwartze*. CESES FSV UK. Praha 2007.
- VERNON, P.E., ALLPORT, G.W.: *A Test for Personal Values*. The Journal of Abnormal and Social Psychology vol. 26. 1931.
- Výzkumy.cz: *Slovníček pojmů*. [online]. 2013. Dostupné z <http://www.vyzkumy.cz/slovník-pojmu>
- WVS (World Value Survey): *Ron Inglehart and Pippa Norris*. [online]. 2013. dostupné z http://www.worldvaluessurvey.org/wvs/articles/folder_published/article_base_135

Přehled tabulek, schémat a příloh

Operacionalizace (Tabulka č.1).....	34
Indexy hodnot (Tabulka č.2).....	35
Vnitřní reliabilita indexů (Tabulka č.3).....	36
Zařazení respondentů do jednotlivých hodnotových typů (Tabulka č.4).....	38
Hodnoty vyššího řádu (Tabulka č.5).....	38
Hodnoty vyššího řádu (Tabulka č.6).....	39
Hodnoty vyššího řádu - počty respondentů (Tabulka č.7).....	39
Korelace věk (Tabulka č.8).....	44
Korelace věk – hodnoty vyššího řádu (Tabulka č.9).....	46
Korelace pohlaví (Tabulka č.10).....	47
Korelace pohlaví – hodnoty vyššího řádu (Tabulka č.11).....	49
Korelace vzdělání (Tabulka č.12).....	50
Korelace vzdělání – hodnoty vyššího řádu (Tabulka č.13).....	52
Korelace umístění na levo-pravé škále (Tabulka č.14).....	53
Korelace umístění na L-P škále – hodnoty vyššího řádu (Tabulka č.15).....	55
Regresní koeficienty (Tabulka č. 16).....	57
Kruhové motivační kontinuum obecně (Schéma č.1).....	41
Schéma vzájemného vztahu hodnot (Schéma č.2).....	42
Schéma motivačního kruhového kontiuua - korelace proměnné věk (Schéma č.3).....	45
Schéma motivačního kruhového kontiuua - korelace proměnné pohlaví (Schéma č.4).....	48
Schéma motivačního kruhového kontiuua - korelace proměnné vzdělání (Schéma č.5).....	51
Schéma motivačního kruhového kontiuua - korelace proměnné umístění na L-P škále (Schéma č.6).....	54
Portrétové hodnocení v doplňkovém dotazníku (příloha č.1).....	67
Četnosti hodnocení portrétů (příloha č.2).....	68
Kategorie proměnné vzdělání – karta k otázce nejvyššího vzdělání respondenta (příloha č.3).....	69

Přílohy